ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KORÉBÓL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
NÉMETH GYULA
OSZTÁLYTITKÁR

XXVI. KÖTET — 9. SZÁM

EGY XII. SZÁZADI MANDZSU-TUNGÚZ ÍRÁS

A 'KIS' DZSÜRCSI ÍRÁS ÉRTELMEZÉSE

ÍRTA
LIGETI LAJOS
L. TAG

FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
1945. OKTÓBER 15-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN

BUDAPEST, 1948

KIADÁSRA AJÁNLOTTÁK:

NÉMETH GYULA
IG. ÉS R. TAG, OSZTÁLYTITKÁR

BÁRCZI GÉZA
L. TAG

A török, mongol és mandzsu-tungúz nyelvek rokonsága, illetőleg az ezen nyugvó altaji nyelvcsalád még mindig csak feltevés. Ez alapvető bizonytalansági tényező miatt egyelőre szinte reménytelen vállalkozás a feltevésszerű altaji nyelvág távolabbi (pl. uráli) kapcsolatainak a firtatása.

Az altaji nyelvhasonlítás pedig jóformán holtpontra jutott. Okát leginkább abban kell keresnünk, hogy a mandzsu-tungúz nyelvészet terén évtizedek óta alig jutottunk előbbre valamit. Hiába gyarapodott a török és a mongol mai és régi nyelvi anyag szinte beláthatatlan mennyiségűvé, hiába sikerült a két nyelv történetét főbb vonásaiban tisztázni, mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy segítségével az altaji hipotézis kérdését dűlőre vihessük. A török-mongol leíró, összehasonlító és történeti nyelvészet nagyarányú fejlődésének mégis volt valami haszna: még kirívóbbá vált a mandzsu-tungúz nyelvészet elmaradottsága, egyben végleg bebizonyosodott, hogy az altaji nyelvrokonság kérdése éppen erről az oldalról fogható meg eredményesen.

Ha viszont a régi, kezdetleges helyzeten változtatni akarunk, új, nagyszabású programmra van szükségünk.

Meg kell indítani az eddig ismeretlen vagy nem kielégítő mértékben ismert mandzsu-tungúz nyelvek és nyelvjárások tervszerű feltárását. Ezen a téren újabban egyes kutatók (G. M. Vasilevič, V. J. Levin, T. I. Petrova, A. I. Ulitin és mások) máris szép eredményeket értek el; kívánatos volna, hogy a kutatók köre még tovább táguljon. Össze kell gyűjtenünk a szétszórtan, legtöbbször hozzáférhetetlen helyen közzétett régebbi nyelvi anyagot olyanféle összefoglaló műben, mint amilyen Szinnyei József Magyar Tájszótára. E munka elkészítését egyik tanítványom nem régiben meg is kezdte.

Neki kell fognunk a mandzsu-tungúz nyelvemlékek filológiai feldolgozásának, és azokat is fel kell használnunk a jövőben nyelvészeti kutatásainkban. Úgy látom, különösen sokat várhatunk a nyelvemlékektől. A mandzsu-tungúz és a mongol nyelvág egymáshoz való viszonyát ugyanis alighanem merőben másképen kell majd megítélnünk, mint eddig. A két csoport közt kimutatható szókincsbeli egyezés nagy része ugyanis feltűnő módon a mongolra és a tulajdonképeni mandzsura szorítkozik, csak elenyésző számú esetben terjed ki a tungúz nyelvekre is. Ezt a különös jelenséget semmiképen sem magyarázhatjuk azzal a kétségtelenül helytálló megállapítással, hogy a mandzsu feljegyzett szókészlete a leggazdagabb az egész nyelvágból. A mandzsu-mongol egyezések jelentékeny része nem rokonság, nem is ősi érintkezés emlékét őrzi, hanem a jövevényszavak kategóriájába tartozik; ezeket az altaji nyelvrokonság bizonyítékai közül — az előző kutatóktól eltérőleg — ki kell rekesztenünk. És hogy ez eddig nem történt meg, annak okát éppen abban kell keresnünk, hogy nem fordítottak kellő gondot a mandzsu szókészlet történetének a tisztázására. Az ide vezető úton az első lépés: vallatóra kell fognunk a mandzsu nyelvemlékeket.

MAGYAR

A mandzsu nyelv máig legrégibbnek tartott, XVI—XVII. századi emlékeinek eddig nem tulajdonítottak nagyobb fontosságot. A mandzsu írásbeliség első évtizedeinek nyelvét bemutató *Tongki fuqa aqô xergen-i bitxe*-t is inkább afféle kuriózumnak tartották, amely mögött valahogy mindenki ott érezte a K'ien-lung-féle bizottságok archaizáló, apokrifokat gyártó igyekezetét. Mióta azonban Mukdenben és Pekingben előkerültek e mű eredeti, mongol írásos okmányokból álló forrásai, e kérdést is másképen ítéljük meg. De nyelvi tekintetben sem szükséges túlzott igényeket támasztanunk e legrégibb mandzsu emlékekkel szemben, mert ha lényeges különbséget nem is találunk köztük és a későbbi mandzsu nyelv között, mégis kitűnő szolgálatot tesznek a mandzsu elődjének tekinthető dzsürcsi nyelv legkésőbbi szakaszának az értelmezésében. Ez pedig semmiképen sem valami mellékes részlet-kérdés.

A dzsürcsi ugyanis az egész mandzsu-tungúz nyelvág legrégibb olyan ma ismert képviselője, amely az írást a XII. század óta használta, és írásos emlékeinek egy része ránk is maradt.

Egyesek a dzsürcsit kereken azonosítják a későbbi mandzsuval; általánosságban magam is helyesnek tartom ezt a nézetet. A részleteket illetően azonban azt gyanítom, hogy a dzsürcsi pontosabban csak az egyik mandzsu nyelvjárásnak az őse, mégpedig nem azé, amelyikből a mandzsu irodalmi nyelv fejlődött: a két nyelvjárás meglehetősen eltért egymástól, hangtani és szókészleti tekintetben egyaránt.

A dzsürcsi vagy, ahogyan a kínaiak emlegetik, a *žu-čen*[1] nép a Kr. u. 480. év körül tűnik fel a történelemben ezen a néven, a mai Mandzsúria területén. A kezdetben jelentéktelen barbár nép lassanként számban és jelentőségben megnövekedett, végül a XII. század elején magához ragadta a hatalmat Észak-Kína felett is, elűzve onnan a szintén barbár eredetű, mongol nyelvű kitajokat. A nomád hódítók szokását követve *Kin* („Arany") néven kínai dinasztiát alapított, amely Észak-Kínában 1115—1234-ig uralkodott. A dzsürcsi uralomnak a mongolok megjelenése vetett véget[2].

[1] *žu-čen* első írásjegyét *nü*-nek is lehet olvasni, illetőleg ez az általánosabb olvasata; az így adódó *nü-čen* olvasatot főleg a régebbi sinológusok használták. A kínai *žu-čen* egy eredeti, barbárnyelvi **jürčin* átírása, ez utóbbinak csonka, *-n* nélküli töve *jürči*, amelyet török (ujgúr) és mongol hagyományozás révén is ismerünk. PELLIOT: T'oung Pao XXVIII, 109 *jurčin* olvasatával nem tudunk egyetérteni, mert az első szótag *ü* magánhangzóját az ujgúr írás is biztosítja (az első írásjegy kiejtése különben még a közép-mandarinban is *žü*, ennek nyelvjárási változata *jü*). A *jürčin* népnév kimutatható a mandzsuból is, mégpedig *jušen* alakban, melyet GABELENTZ 'rabszolga' jelentésben ismer, HANEDA viszont a *jušen*-t, vagy *jušen yalangya niyalma*-t 'mandzsu rabszolgá'-nak fordítja; vö. *Ubaliyambuha suhe gisun kamcibuha Manju i yargiyan kooli*, TORU HANEDA előszavával IMANISHI SHUNJU kiadásában (Kyōto, 1938.), 376, 41. jegyz. Ide tartozik a *jušeri* is, amely GABELENTZ értelmezésében 'egy mandzsu törzs neve'. Végül *jušen*-nek kell olvasni a dzsürcsi-kínai szójegyzék 324. tételeként előforduló *žu-čen* értelmezésű népnevét, melyet GRUBE (id. mű 91, vö. I, 2) *ču-sien*-nek ír át a mai kínai kiejtés alapján. A mandzsu *jušen* egy korábbi **juršen* < **jürčin*-ből keletkezett. Mint még majd szólunk róla, a mai mandzsu *ši* korábbi *či*-ből fejlődött (vö. I, 4), az *r* bizonyos esetekben, egyéb mássalhangzók módjára, mássalhangzó előtt kiesett, a mai mandzsu helyesírás pedig, mint ismeretes, nem tesz különbséget *u* és *ü* között.

[2] Minthogy régebbi tervemet (vö. MNy, XXIII, 294) megvalósítani szándékozom, és a dzsürcsi népre, nyelvre vonatkozó kutatások mai állásáról magyar nyelven a hazai altajisták tájékoztatása céljából rövidesen beszámolok, itt csak egészen vázlatosan érintek bizonyos kérdéseket, azokat is csak akkor, hā tulajdonképeni mondanivalóim megvilágításához elengedhetetlenül szükségesek.

Visszahúzódva régi, mandzsúriai lakóhelyeikre a dzsürcsik a mongol-kort is átvészelték nagyobb bajok nélkül, sőt a rákövetkező tiszta kínai Ming-dinasztia alatt is aligha jelentéktelenedtek el egészen, ami abból is következik, hogy nyelvüket a hivatalos tolmácsiskolákban nemcsak Kínában, hanem Koreában is tanították. Hogy egészen más történt, azt viszont a napnál világosabban bizonyítja, hogy a Kínát a XVI. század második felében megrohanó újabb barbár alakulatok az ő soraikból kerültek ki, s hogy végeredményben belőlük szerveződött meg a mandzsu nép, amely 1644-ben hivatalosan is birtokba vette Kínát, s azt uralkodócsaládja, a *C'ing*-dinasztia hatalmában is tartotta egészen a XX. század elejéig. Jellemző, hogy a mandzsuk kínai hódításaik első éveiben maguk is dzsürcsiknek mondották magukat, s kezdetben dinasztiájukat is dzsürcsinek nevezték, s csak később tértek át ma nem egészen tisztázható okok alapján a *mandzsu* névre.

Érthető tehát, hogy e nagy történeti multtal rendelkező dzsürcsi népnek a nyelve is különös figyelmet érdemel.

A dzsürcsi nyelv ránk maradt emlékei két csoportra oszthatók: 1. kínai átírásos glosszákra, szójegyzékekre; 2. dzsürcsi írásos kisebb-nagyobb feliratokra, okmányokra és egy szójegyzékre. Az emlékek kora a XII. századtól a XVI.-ig terjed, tehát addig az időpontig, amikor a tulajdonképeni mandzsu nyelv legrégibb emlékei kezdődnek. Rendezeresen vagy éppen kielégítő módon egyik csoport emlékei sincsenek feldolgozva.

Az 1. csoporttal most nem kívánunk foglalkozni, minthogy mondanivalónk lényege a 2. csoporthoz kapcsolódik, amelyet talán a nem kínai írásos emlékek csoportjának is nevezhetnénk. Elvileg ugyan valamennyi idetartozó írást ismerték és használták a dzsürcsik, egyikükmásikuk mégsem nevezhető dzsürcsi írásnak.

A dzsürcsik ugyanis a következő írásokat ismerték:

1. A 'kis' kitaj írás. Azonos az ujgúr írással. A dzsürcsik a kitajoktól vették át, akik viszont azt a X. század második tizedének az elején kölcsönözték az ujgúroktól. Sem kitaj, sem dzsürcsi emléke nem maradt fenn; a kínai források szerint azonban az egyik kínai munka dzsürcsi nyelvű fordítása ezzel az írással készült.

2. A 'nagy' kitaj írás. 920 táján készítették a kínai írás alapján. A kínaiak szerint az írásjegyek száma 3000-re tehető. Kitaj emlék ezzel az írással több is maradt ránk, dzsürcsi azonban nem. Az írás megfejtetlen.

3. A 'nagy' dzsürcsi írás. Wan-yen Hi-yin készítette 1119-ben a nagy kitaj írás mintájára, talán azonos is vele, kisebb módosításokat nem számítva. Több, valószínű emléke fennmaradt, de az írás máig megfejtetlen.

4. A 'kis' dzsürcsi írás. Ez Hi-cung császár műve 1138-ból (1145-ben használták először). A 'nagy' dzsürcsi írásnál jóval áttekinthetőbb, lehet, hogy annak csak puszta egyszerűsítése, elemeire bontása. Igen nagy népszerűségnek örvendhetett: a kínai klasszikusok, történeti művek fordításait mind ezzel jegyezték le. Több XII—XIII. századi felirat és kisebb emlék maradt ránk ezzel az írással.

A 'nagy' és 'kis' megkülönböztetést a kínaiak használják (valószínű azonban, hogy a dzsürcsik is ismerték), és bonyolultabb, illetőleg

egyszerűbb írástípust jelent. Tulajdonképeni dzsürcsi írásnak természetesen csak a 3.-at és a 4.-et tekinthetjük.

A négy írás közül csak az elsőt ismerjük, hiszen azonos az ujgúrral; mégsem vesszük hasznát, mert ilyen írással dzsürcsi emlékünk nincs. A többi írás viszont igen nagy, szinte megoldhatatlan problémák elé állít bennünket, még akkor is, ha ilyen emlékeink vannak is. A legfőbb nehézség abból adódik, hogy az írás nem betűírás, amely jelen esetben nem okozna különösebb gondot: kellő számú emlék áll rendelkezésünkre, a nyelvtípust is kellően ismerjük; az írás síma és gyors megfejtése semilyen akadályba nem ütközik.

Azonban távolról sem ez a helyzet. Mind a három írás végső forrása a kínai írás, ez pedig annyit jelent, hogy ideogrammokkal van dolgunk, amelyeket önmagukból, kulcs nélkül megfejteni lehetetlen. Valóban, a tudomány sokáig teljesen tehetetlenül állott mind a három írással szemben.

Egy csapásra megváltozott azonban a helyzet, amikor a múlt század végén Kínában előkerült a három közül az egyiknek, a 'kis' dzsürcsi írásnak a kulcsa. Ez a kulcs pedig nem volt más, mint egy Ming-kori, XVI. századi kétnyelvű, dzsürcsi-kínai szójegyzék, melyet annak idején a kínaiak fordító irodáikban a dzsürcsi nyelv tanításához, ilyen nyelvű akták fordításához használtak. Ez a szójegyzék különben a *Hua-yi yi-yü* című ismert sorozatból származik, amelynek ujgúr, tibeti, perzsa stb. szójegyzékeit már régebb óta ismerték. Az újonnan felfedezett dzsürcsi-kínai szójegyzék F. Hirth útján Berlinbe került, ahol röviddel rá kiadta W. Grube[1]

Az elmúlt évtizedek alatt fedezték fel a 'nagy' kitaj írás jelentős emlékeit, azóta jutott napvilágra, illetőleg P. Pelliot birtokába az 1202-ből való terjedelmes 'kis' dzsürcsi írásos felirat, de újabb kulcs azóta sem került elő egyik íráshoz sem, sőt a 'kis' dzsürcsi írást illetőleg ma is ott tartunk, ahol 1896-ban. A további kutatásnak ott kell folytatni a munkát, ahol Grube abbahagyta.

A dzsürcsi-kínai szójegyzék a szokásos kínai tárgyi csoportok szerint (ég, föld, idő stb.) 871 tételt tartalmaz. Minden tétel egy-egy szóból vagy kifejezésből áll, amelyet a szótár megad 1. dzsürcsi írással, 2. a kiejtését kínai átírásban, 3. az értelmezését kínai nyelven. A szótárhoz függelékként 20 minta-okmány (kérvény, beadvány) csatlakozik dzsürcsi írással (a kiejtés jelölése itt hiányzik) és kínai fordítással.

Grube könyvének beosztása főbb vonásaiban különben ez. Egy rövid előszó után mindenek előtt közreadja magát a dzsürcsi-kínai szójegyzéket (1—46), sajnos nem facsimilében, amint azt Hirth tervezte, hanem csak kéziratos másolatban, mégpedig helykímélés céljából az eredeti anyagot zsúfolva, oszloposan; könnyebb tájékozódás kedvéért a tételeket számozza, az oszlopok tartalmát rövid német felirattal jelzi. A könyv többi része teljes egészében Grube személyes munkája. Az első ebben a sorban egy I. index, amely a szójegyzék valamennyi dzsürcsi írásjegyét tartalmazza, szám szerint 698-at (46—79), mégpedig kínai módon, azaz az írásjegyeket alkotó vonások száma szerint. Utána egy II. indexben ugyanezek az írásjegyek a latin betűkkel átírt kínai kiejtés szerint következnek (79—88). Az indexek sorát egy dzsürcsi-német szójegyzék zárja (89—104), mely az egyes tételeket a kínai átírás jelölte kiejtés szerint tartalmazza. A könyvet a húsz dzsürcsi okmány kiadása fejezi be az eredeti szöveg dzsürcsi és kínai írásjegyeivel; ehhez Grube hozzácsatolta a dzsürcsi szöveg kínai átírás szerinti olvasatait latin betűs átírásban, továbbá a szövegek német fordítását.

Talán felesleges hangsúlyozni, hogy a dzsürcsi-kínai szójegyzék felfedezése milyen nagyjelentőségű esemény volt. Azok a remények azonban, hogy segítségével most már az összes ismert 'kis' dzsürcsi írásos emlékek megfejthetők, csakhamar lelohadtak. Rövidesen kiderült ugyanis, hogy a szótár nem tartalmazza a 'kis' dzsürcsi írás valamennyi jegyét, sőt még az okmányokban is akad olyan dzsürcsi írásjegy, amelynek olvasási módja a szójegyzék alapján nem állapítható meg. De a megfejtettnek tekinthető 698 írásjegy sem váltotta be a hozzáfűzött várakozást: egy részük ugyanis egyszerű szójel, ideogramm, más részük ugyan szótagjel, de a szótag fonétikai elemeire vonatkozólag éppúgy nem tartalmaznak semmiféle utalást, mint az előbbiek arra nézve, hogy a szó hány szótagból áll, vagy éppen hogy mi a kiejtése. A megfejtett írásjegyek segítségével tehát egyetlenegy újabb ismeretlen írásjegynek sem lehet meghatározni az értékét.

Grube még felvette a dzsürcsi anyag egy részét pár évvel később megjelent gold szótárába[1], de többé nem keltett nagyobb visszhangot az egész dzsürcsi-kérdés sem az altajisták, sem a sinológusok között; az elmúlt félszázad alatt senki sem nyúlt a Ming-kori dzsürcsi-kínai szótárhoz, sem azon keresztül a 'kis' dzsürcsi írás problémájához.

Ezt pedig nem sajnálhatjuk eléggé. Ha a 'nagy' dzsürcsi és kitaj írás és a 'kis' dzsürcsi írás között van valami genetikus összefüggés, — mint ahogy mai ismereteink szerint ilyen valóban van, — akkor azok megfejtéséhez az út egyéb segítség híján csak a 'kis' dzsürcsi írás valamennyi problémájának a tisztázásán keresztül vezethet. De e távolabbi kérdésen kívül megoldatlanul maradt egy sokkal közelebbi feladat is.

Grube ugyanis a szójegyzék feldolgozásában a fele úton megállt; a dzsürcsi írásjegyek tulajdonképeni megfejtését, amely a szójegyzék anyagából kínálkozik, nemhogy nem végezte el, de meg sem kísérelte. Mikor ezt megállapítjuk, korántsem szándékozunk Grube úttörő, sokoldalú érdemeit kisebbíteni. Természetes, hogy ötven esztendővel ezelőtt lényegesen alacsonyabb fokon állottak azok a studiumok (pl. a kínai nyelvtörténet), amelyek e munka eredményes elvégzéséhez szükségesek. Az azonban már akkor is világos lehetett, hogy a Grube-féle dzsürcsi-német szójegyzék hajszálra ugyanabban a formában megjelenhetett volna, ha az eredeti szójegyzék egyetlen árva dzsürcsi írásjegyet nem tartalmazott volna. Ma persze ez utóbbi vonatkozásban is szükségszerűen igényesebbek vagyunk: valamely kínai-dzsürcsi, kínai-mongol,

[1] W. Grube, Die Sprache und Schrift der Jurčen. Leipzig, 1896.

[1] W. Grube, Goldisch-deutsches Wörterverzeichniss mit vergleichender Berücksichtigung der übrigen tungusischen Dialekte: L. v. Schrenk's Reisen und Forschungen im Amur-Lande. Anhang zum III. Bande. Zweite Lieferung, linguistische Ergebnisse. (Grube előszava 1899-ből való.)

kínai-ujgúr szójegyzéket akkor is vissza kell állítanunk eredeti hangalakjába, ha belőlük az eredeti dzsürcsi, mongol, ujgúr írás hiányzik is, és a kérdéses szóanyag valóban egyedül kínai átírásban áll rendelkezésünkre.

Ma még egyéb is szeget üt a fejünkbe. Hogyan lehet az, hogy GRUBE I. indexében egész sor dzsürcsi írásjegynek több, olykor 4—5 kínai olvasata van? Mi a magyarázata annak, hogy a II. indexben egy-egy kínai olvasatnak nem is 4—5, de néha 14 dzsürcsi írásjegy a megfelelője? Ma lehetetlen nem mérlegelnünk: hiszen ez az írás éppen azért keletkezett, hogy megfelelőbb lejegyzési köntöst kapjon a dzsürcsi nyelv, mint amilyent a kínai írás tudott volna neki nyújtani. Ha nem ez lett volna a cél, akkor nyilván megelégedtek volna a dzsürcsik is a változatlan kínai írással, mint azt a koreaiak tették; ez utóbbi lehetőség pedig bizonyára nem maradt ismeretlen a koreaiakkal annyira szoros kapcsolatokban álló kitajok és dzsürcsik előtt sem. De sem a kitajok, sem a dzsürcsik nem követték a koreai példát, ellenkezőleg, megalkották külön írásukat, amely nemzeti nyelvük lejegyzésén kívül alkalmas volt a kínai írásjegyek átírására is[1].

Ha pedig ez így van, akkor GRUBE I. és II. indexében mutatkozó rendellenesség és zürzavar csak látszólagos, és feltétlenül rendet lehet teremteni benne.

Ez a rendteremtés, az esetleges hibák, tévedések kiküszöbölése legelső kötelességünk, hiszen a 'kis' dzsürcsi írás és az azzal lejegyzett nyelv problémáinak a megoldása csak akkor lehet eredményes, ha vizsgálódásainkban megbízható, kifogástalan anyagra támaszkodhatunk. Meg kell tehát tüzetesen vizsgálnunk, vajjon nem csúszott-e valami hiba akár GRUBE, akár a Ming-kori másoló hibájából a szótárba. Kifogástalanok-e azok az azonosítások, amelyekben GRUBE a dzsürcsi írásjegyeket az átírásukra szolgáló kínai írásjegyekkel összekapcsolja.

Mindez csak GRUBE munkájának revizióját jelenti, amely még távolról sem azonos a megfejtéssel. A tulajdonképeni megfejtés: a dzsürcsi írásjegyek dzsürcsi nyelven használt értékeinek a meghatározása. Ehhez viszont egyéb előmunkálatok is szükségesek. Tisztáznunk kell, hogy a dzsürcsi szavak átírására szolgáló kínai írásjegyeknek mi volt az egykorú hangértéke,[2] másként: rekonstruálnunk kell a szótár átírására szolgáló Ming-kori kínai nyelvet, illetőleg nyelvjárást. Minthogy a Ming-kori kínai szavak — csakúgy mint a maiak — nem elégségesek a dzsürcsi nyelv egyes szótagjainak az átírására, meg kell vizsgálnunk a hanghelyettesítés kérdését; meg kell állapítanunk, hogyan járt el a kínai íródeák, amikor olyan dzsürcsi szótagot kellett átírnia, amelyhez megfelelő kínai szótest nem állt rendelkezésére. Fontolóra kell vennünk, miféle segítséget várhatunk a dzsürcsi szavak rekonstruálásához a mandzsu nyelvtörténettől, továbbá a rokon, déli ághoz tartozó mandzsu nyelvektől. Végül, mint majd látni fogjuk, nem árt figyelmünket kiterjeszteni a Ming-kori kínai-barbár szójegyzékek természetére sem, és levonni azokat a tanulságokat, amelyeket a többi ilyenfajta, már ismert szójegyzékekből nyerhetünk.

E részletkérdések felderítése után mi sem áll annak az útjában, hogy az egyes dzsürcsi írásjegyek dzsürcsi nyelvi értékét meghatározzuk. Először a szójeleket tárgyaljuk, majd áttekintjük azokat a fontosabb problémákat, amelyek a szótagjelekhez fűződnek. Magától értetődik, hogy a dzsürcsi-kínai szójegyzék nyújtotta kulcs segítségével a 'kis' dzsürcsi írásjegyeknek első sorban Ming-kori értékét tudjuk kihüvelyezni; többet éttől a forrástól nem is szabad várnunk. Ennek ellenére bizonyos körülményekből, főleg a szótagjelek egymással való összehasonlításából, jelentős számú esetben érdekes következtetéseket tehetünk az írásjegyek Kin-kori kiejtésére vonatkozólag is.

Ezekre a kérdésekre próbálok a következőkben feleletet keresni, mégpedig a rendelkezésemre álló keretek között csak vázlatosan. A fenti problémák tisztázása után sorra kerülő ama kérdés tárgyalását, hogy t. i. mi a 'kis' dzsürcsi írásjegyek grafikai eredete, mint viszonylik ez az írás a 'nagy' kitaj és a 'nagy' dzsürcsi íráshoz, más alkalomra kell halasztanom.

I.

1. A Ming-kori dzsürcsi-kínai szójegyzék vizsgálatában a GRUBE-féle kiadásból vagyunk kénytelenek kiindulni, mert a berlini eredeti példány vagy annak fényképmásolata ez idő szerint hozzáférhetetlen. Nem lehetetlen, hogy GRUBE másolatába is becsúszott egy-két hiba[1], — afféle sajtóhibák, — ezek azonban nagyobb bonyodalmakat nem okozhatnak, mert hiszen gondos összehasonlítás alkalmával ezek amúgy is kiderülnek, s legfeljebb az történhetik meg, hogy az esetleges GRUBE-féle másolási hibákat is — a Ming-kori másolónak tulajdonítjuk; ezt később korrigálhatjuk. De már a berlini eredeti példány is másolat, mégpedig nem kifogástalan másolat; a hibákért ezúttal aztán már világosan a Ming-kori íródeák a felelős. De ezek sem főbenjáró akadályok a magyarázatok útjában, noha olykor kemény fejtörést okozhatnak.

[1] Semmiesetre sem elszórt, kuriózumszerű kínai nevek és szavak átírásáról lehetett szó, hanem annál sokkal többről. Ennek megítéléséhez elegendő összehasonlítanuk a *Si-šu* vagy a *Si-king* XVII. és XVIII. századi mandzsu fordítását. Mint arra már GABELENTZ rámutatott a XVII. századiban sokkal több a kínaiból egyszerűen átírt „jövevényszó", mint a XVIII. századiban, ahol azok jórészét már újonnan alkotott mandzsu szavakkal pótolják. Megjegyzendő, hogy ugyanezeket a müveket annak idején lefordították dzsürcsi nyelvre is. A kínainak azt az állapotát, melyet a dzsürcsi őrzött meg számunkra, sinodzsürcsinek nevezzük. Ennek az anyagnak későbbi része a közép-mandarint képviseli, korábbi elemei még az ó-mandarinhoz tartoznak.

[2] G. SCHLEGEL: T'oung Pao IX (1896.), 611—5 felismerte ugyan, hogy nem a mai pekingi kiejtésből kell kiindulnunk, de túllőtt a célon, amikor az átíráshoz bizonyos „régi" kiejtéshez ragaszkodva a mai déli nyelvjárások „régies" állapotában kereste a megoldást. Ez annyit jelentene, mintha a közép-mandarin helyett az ó-kínait tennők meg a rekonstrukció alapjává, vagyis a hibaforrás jóval nagyobb lenne, mintha szintén helytelenül, de a mai kiejtésből indulnánk ki. SCHLEGEL szerint pl. a dzsürcsi *sa-li-'an* 'feleség' szó olvasatának a kiindulópontja egy „régi" kínai *sat-li-gan*, ami dzsürcsi nyelven **sarrigan*-nak volna olvasandó. SCHLEGELlel szemben feltétlenül igaza volt GRUBEnak, amikor ezt a délkínai olvasási rendszert mereven elutasította. A kérdéses dzsürcsi szó olvasata helyesen — legalábbis a Ming-korra nézve — egyszerűen *sargan*, tehát pontosan ugyanaz, mint a mandzsu *sarγan* 'feleség'.

[1] GRUBE szótárát szemmelláthatólag nagy gonddal készítette, erre a 88. lapon közölt „Errata"-ból is következtethetünk.

A szójegyzék kritikai átvizsgálása során a hibákat két részre oszthatjuk. Az egyik csoportba a grafikai hibákat soroljuk, amelyek úgy keletkeztek, hogy akár a dzsürcsi, akár a kínai írásjegyet másolás közben megcsonkították vagy eltorzították. A hibák második csoportja abból adódik, hogy a dzsürcsi írásjegyet helytelenül azonosították valamely kínai írásjeggyel; ez nemcsak GRUBEval, hanem még a Ming-kori másolóval is megtörtént. Ez utóbbiakat azonosítási hibáknak nevezném.

A grafikai hibáknak megint több fajtájával találkozunk.

Látszólag egyazon dzsürcsi írásjegynek olykor két (esetleg több) olvasata van. A valóságban másolási hibával van dolgunk, amely abból keletkezik, hogy teljesen különböző hangértékű dzsürcsi írásjegyek gyakran csak jelentéktelennek látszó részletekben térnek el egymástól (pl. mindössze egy pont a különbség köztük, vagy az egyik vízszintes vonalkája a másikban függőleges, esetleg ferde stb.). Ilyenek pl.: [258] *ha* ∽ [443] *čo*, [577] *ti* ∽ [578] *fei*, [569] *ši* ∽ [570] *me-rh* stb.[1] Mármost az ilyenféle különbségek elhanyagolása a legjellegzetesebb grafikai hibák forrása; következménye pedig az, hogy látszólag egyazon dzsürcsi írásjegynek homlokegyenest ellenkező olvasatai keletkeznek. GRUBEnál mintegy tíz olyan dzsürcsi írásjegyet találunk, amely két-két írásjegyre bontandó. A legtanulságosabb közülük a [82] *mu-t'a* írásjegy, amelynek GRUBE szerint *fei* olvasata is van; ez a tévedés ugyanis magából a szójegyzékből korrigálható: a [82] írásjegy olvasata kizárólag *mu-t'a*, a *fei* olvasat a hozzá hasonló [81] írásjegyhez csatolandó. A [142] írásjegy állítólagos kettős olvasata *t'i-huo* és *'o-t'u*. Helyesen csak a [142] olvasandó *t'i-huo*-nak, az *'o-t'u* egy hozzá hasonló, de külön írásjegyet alkot ([142a]), amely GRUBE jegyzékéből kimaradt, de amelynek kifogástalan alakját egy régebbi kisebb feliraton sikerült megtalálnom.

A fenti tévedés-típus végeredményben abból származik, hogy a dzsürcsi jegyek forrása a kínai írás, amelyben az egymáshoz hasonló írásjegyek összecserélése szintén nem ritkaság.[2] Számolnunk kell vele szójegyzékünkben is. Ha a szó értelmezésébe csúszik ilyen hiba, akkor a jelentés körül keletkezik zavar, pl. 630. *yi=ma-ki šang-kiang* tulajdonképeni jelentése 'hófehér', de a 'hó' jelentésű *siüe* helyett tévedésből

[1] Nyomdatechnikai okokból mellőznöm kellett a dzsürcsi és kínai írásjegyeket. Az ebből eredő nehézségeket a dzsürcsi írásjegyeknél úgy oldom meg, hogy a szövegben az írásjegyeket [ ] zárójelbe foglalt számokkal jelzem; ezek a számok a GRUBE-féle I. index számaira utalnak. A kínai írásjegyekkel szemben a szövegben hasonlóképen járok el, csakhogy itt () zárójelbe tett számokkal a legkönnyebben hozzáférhető RÜDENBERG, Chinesisch-deutsches Wörterbuch tételeire utalok. A fontosabb dzsürcsi és kínai írásjegyeket a szöveg végén található táblázaton eredeti írással is megadom. A kínai írásjegyek átírásában bonyodalmak kerülése végett GRUBE rendszerét közlöm, mely különben nem az enyém, mindössze kisebb egyszerűsítéseket hajtok rajta végre. Így mellőzöm a kínai szó hangsúlyának a jelzését, ennek az átírás szempontjából nincs jelentősége; *yin, min, li, 'a* helyett tehát *yin, min, li, 'a*-t írok. Ugyanilyen okból mellőzöm az ő szóvégi *h* jelölését is, a nála előforduló *mûh, pûh, hâh, lâh* stb. átírás helyett *mu, pu, ha, la* helyesírást használok; az ő *ts* jele helyett *c*-t írok.

[2] A mongol-kori átírásokban állandóan számolni kell a hasonló kínai írásjegyek összecserélődéséből származó zavarokkal. Igen gyakori például a (2115) *wo* és (1922) *kan* összetévesztése; vö. PELLIOT, Sur un passage du Cheng-wou ts'ing-tcheng lou: The Ts'ai Yüan P'ei Anniversary Volume (Peiping, 1934.), 908. Hasonló a helyzet a (3032) *yi* és az (5468) *č'i* között is; vö. P. PELLIOT: T'oung Pao XXXVIII, 232—3.

yün 'felhő' áll, a dzsürcsi szó jelentése tehát helytelenül 'felhő-fehér' volna; ezt a hibát észrevette GRUBE (103. l.) is, és kijavította az elírást.

Ha a dzsürcsi szó átírására szolgáló kínai írásjegyekben keletkezik ilyen tévedés, sokkal nagyobb bonyodalmakat okoz, mert a felismerhetetlenségig eltorzíthatja a dzsürcsi szó hangalakját. Ilyen pl. a [347] dzsürcsi írásjegy kiejtését rögzítő kínai *čuen=yo* első jegye, az (1476) *čuen*. A kérdéses dzsürcsi szó jelentése 'szilva'; a kínai átírásban jelzett *čuen=yo* vagy ahhoz hasonló alak teljességgel ismeretlen a mandzsuban és a rokon nyelvekben. Maga az egész szótest ezenfelül idegenszerű a dzsürcsiben is, úgyhogy az eredeti szót az egyetlen egyszer előforduló [347] írásjegy alapján megállapítani lehetetlen volna. Minden nehézség eloszlik azonban, ha a kínai *čuen*-t a hozzá grafikailag közelálló (1849) *fu* írásjeggyel helyettesítjük. Ily módon a [347] írásjegy kiejtése a kínai átírás szerint *fu=yo* lesz, ez aztán már símán egyeztethető a mandzsu *foyoro* 'szilva', *foyori* 'szilvához hasonló gyümölcs' szavakkal.

További, leginkább másolásból keletkező grafikai hiba az előbbi két (voltaképen egy) esetnek a fordítottja. A többször előforduló dzsürcsi írásjegy egyikében-másikában a másoló figyelmetlenségből egy vonást vagy pontot kifelejt. A figyelmetlenség következménye az, hogy valamely dzsürcsi hangtest visszaadására több egymáshoz hasonló írásjegyünk keletkezik. Ilyen GRUBE kiadásában a [47] és [158] írásjegy (az előbbi 4, az utóbbi 5 vonásból áll), mind a kettő értéke *'a*; ilyen a [168] (5 vonásból) és a [282] (6 vonásból) írásjegy, mindkettő kiejtése *ča*.

Figyelmetlenségen alapuló egyszerű másolási hibák sem ritkák a szójegyzékben. A 174. tétel negyedik dzsürcsi írásjegye helyére pl. szemmellátható tévedésből egy kínai írásjegy *(lin)* került a várható dzsürcsi [104] *yin* helyett (ez nyilván GRUBE tévedése, melyet azonban a 88. lap sajtóhiba-jegyzékében nem korrigált); az 510. tétel kínai átírásában *lang* helyett hibásan *po*-t írtak; a 242. tétel második dzsürcsi írásjegye — [104] *yin* — helyett nyilván [393] *k'u* olvasandó; a 641. kínai átírásában a *ču* helyesen *ku*-ra javítandó; a 785. tétel kínai átírásában *ti* helyett *po*-t kell olvasnunk. Hasonló tévedések a dzsürcsi szavak jelentését megadó kínai írásjegyekben is előfordulnak, néhányat közülük GRUBE is jelzett dzsürcsi-német szójegyzékében.[1]

A grafikai hibák sorában említenünk kell végül a dzsürcsi írásjegyek alakjában megfigyelhető kisebb-nagyobb torzításokat, melyek azonban súlyosabb következményekkel nem járnak. Ilyen a [27] *yi*, melynek kifogástalan alakja az egyik XIII. századi dzsürcsi feliraton található meg ([27a]).

A dzsürcsi írásjegyeknek és a kiejtésüket jelző kínai írásjegyeknek az azonosítása körül mutatkozó tévedéseknek a nevezetesebb esetei a következők.

A legtöbb dzsürcsi szótári tétel hosszabb szavakból, kifejezésekből áll. Minthogy egy dzsürcsi írásjegynek gyakran több szótagnyi olvasata

[1] Vö. a *t'e-t'e-hi* 'dort' (101. l.), *t'a-ha* 'Körper' (100. l.), *'o-pa-ši* 'von . . . an' (97. l.) stb. szavak jelentését. Különösen tanulságos a *t'a-ha* esete, ahol a kínai (4911) *t'i* 'Körper' helyett kétségtelenül a (3440) *li* 'Höflichkeit, gute Sitten' írásjegy olvasandó; a két írásjegy csak az ú. n. kulcs alkalmazásában tér el egymástól.

is van, következésképen kevesebb dzsürcsi írásjegy kiejtésének az átírása majdnem mindig több kínai írásjegy segítségével történik: az egymással összetartozó dzsürcsi és kínai írásjegyek összekapcsolása tehát korántsem gépies, magától értetődő művelet. Egyetlen dzsürcsi írásjegy hibás olvasása maga után vonja legalább még egy (de sokszor több) dzsürcsi írásjegynek szintén téves olvasatát. A tévedés külső ismertető jele, hogy egy dzsürcsi írásjegynek több, egymástól eltérő olvasata van.

Ilyenféle hiba keletkezett pl. a [292] írásjegy körül, melyet GRUBE szerint hol *ši-rh*-nek, hol meg *mu-lu*-nak kellene olvasni. A valóságban a [292] értéke olyan hang, amelyet a kínai hol *rh*-val, hol meg *lu*-val ír át[1], s amely egy dzsürcsi nyelvi szóvégi *-r*-t képvisel. A fennmaradó *ši*, illetőleg *mu* a kérdéses szótári tételek megelőző dzsürcsi írásjegyeinek az átírásához tartozik, azaz a 818. tételben a [144] dzsürcsi írásjegy értéke nem *ča*, mint GRUBE gondolja, hanem *ča-ši;* az 599., 614., 868. tételekben előforduló [47] és [158] írásjegyek (ezekről épen az előbb említettük, hogy egy és ugyanazt az írásjegyet képviselik, és GRUBE tévesen választotta őket szét) kiejtése pedig nem *'a*, hanem *'a-mu*.

A tévedéseknek ugyanebbe a kategóriájába sorolandó az [567], a [208] és a [280] írásjegy, ezek láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz a sorozatos tévedéseken keresztül; ugyanilyen viszonyban áll egymással a [397] és [548] írásjegy is.[2] Ezek kivétel nélkül mind GRUBE tévedései.

[1] Az *r*-nek az átírásában a kínai *rh* és *lu* között az ingadozás a mongol szavakban is gyakori: *kuo-lu-čen*, a. m. *qorčin* (n° 68); *a-či-rh-hai*, a. m. *ajirqai* (n° 99); *su-lu mu-li*, a. m. *suru muri* (n° 109); *hia-ta-rh*, a. m. *qadar* (n° 130); vö. ISHIDA MIKINOSUKE: Tōyō gaku sōhen I, 68—9.

[2] Az [567] írásjegy két tételben fordul elő: 453. *hu-su-lu* 'hanyag' és 673. *wu-lu-hu-hung* 'lágy, puha'. Mármost a 453. tételt két dzsürcsi írásjeggyel kell leírni, az [567]-tel és a [208]-cal. GRUBE az átírásukra szolgáló három kínai írásjegyet helytelenül megosztva arra a megállapításra jut, hogy a 453. tételben a kínai *hu-su* képviseli az [567]-es írásjegyet, a 673.-ban pedig a kínai *hu;* szerinte tehát az [567]-es írásjegynek két eltérő olvasata van: *hu-su* és *hu*. A zavar a 453. tételben előforduló második dzsürcsi írásjeggyel, a [208]-sal tovább nő. Ez az írásjegy ismét két tételben fordul elő. Első előfordulása 453. *hu-su-lu*, itt az értéke véleménye szerint csak *lu* lehet, hiszen a *hu-su* átírást ugyanebben a tételben már lefoglalta az [567]-es írásjegyre. A második tétel az 566. *su-lu-t'o-kuo* 'prémes kabát'; itt a *t'o* és a *kuo* írásjegyeket külön-külön dzsürcsi jegyek tagolják, a [208]-as írásjegy értékéül marad tehát a *su-lu* olvasat. Egyszóval a [208] GRUBE magyarázata szerint megint kettős olvasatú írásjegy: *lu* és *su-lu*. A lánc itt megáll, de tovább folyik a 673. tételben, mert ott még mindig van egy nem azonosított írásjegy. E tétel *wu-lu-hu-hung* szavából a *hung* körül nem lehet semmi zavar, mert számos előfordulás biztosítja az azonosítás helyességét; marad tehát a két első dzsürcsi írásjegy, a [208] és az [567]. Minthogy az [567] -nek már az előbb *hu* értéket tulajdonított GRUBE, a [280]-ra automatikusan *wu-lu* átírás marad. Igen, de ugyanez a [280]-as írásjegy előfordul még a 318. tételben: *meng-ku-lu* 'mongol', ahol az első dzsürcsi írásjegy *meng-ku* átírása biztosítva van, itt tehát csak a *-lu* marad hátra. A [280]-as írásjegy ezek szerint *wu-lu* és *lu* kettős értékkel volna felruházandó. Elegendő azonban kijavítani GRUBE első tévedését, és a három kettős olvasatú írásjegy menten szabályos, egy olvasatú írásjeggyé változik: [567] *hu* (tehát *hu-su-lu* és *wu-lu-hu-hung*), [208] *su-lu* (*hu-su-lu* és *su-lu-t'o-kuo*), [280] dzsürcsi *ul*, melyet a Ming-kori kínai átíró érthetően egyszer *wu-lu*-nak, ír, egyszer meg — *u*-ra végződő szó után — egyszerűen csak *lu*-val, mert a *wu-lu* írásmód az utóbbi esetben zavart okozna (*wu-lu-hu hung* és *meng-ku-lu*).

Hasonlóképen GRUBE tévedésén alapszik a [397] *wu* és *wu-če*, továbbá az [548] *če* és *'o* kettős olvasata. A 396. tétel *wu-če* 'nehéz' szavát éppen e két írásjegy tagolja; GRUBE itt gépiesen *wu* és *če* értéket tulajdonít a két írásjegynek. A 395. tétel *wu-če-pi-mei* 'tisztelni' szavában kétségtelenül azonosítható a *pi* és a *mei* a megfelelő írásjeggyel, a [397]-es írásjegy kiejtése GRUBE szerint ebben az adatban *wu-če*. A 396. tétel állítólagos

A dzsürcsi és kínai írásjegyek azonosítása körüli tévedéseknek egy jellegzetes csoportját alkotják az ú. n. *fan-c'ie*-jelölés feloldásából származó hibák. A *fan-c'ie* a kínaiaknak szinte a mai napig használt kiejtés-jelölő rendszere, amely abban áll, hogy egy írásjegy kiejtését két írásjegy segítségével határozzák meg, mégpedig oly módon, hogy az első írásjegy a kezdő mássalhangzót jelöli az esetleges aspirációval együtt, a második pedig a szó többi részét; a kínai *k'ai* kiejtése pl. a *fan-c'ie* rendszer szerint *k'[o + ng]ai*.

Mármost a dzsürcsi helyesírás alkalmazta a *fan-c'ie* jelölést, mégpedig rendszerint a szóvégi *-n* rögzítésére; használta párhuzamosan átírásában a kínai is, de nem mindig ugyanakkor, amikor a dzsürcsi, természetesen ebből a dzsürcsi és kínai írásjegyek azonosításában gyakran zavar és félreértés származott.

E félreértések egy része abból keletkezik, hogy a kínai a szóvégi *-n*-t szótaggal, a dzsürcsi pedig *fan-c'ie*-val írja. Így pl. a kínai a 'ló' szót *mu-lin*-nak írja át (vö. 138., 168., 170., 171., 174. tételeket), ugyanezt a szót a dzsürcsi pedig az [598] és [104] írásjegyekkel írja le. GRUBE a kínai átírás alapján az [598]-at gépiesen *mu*-nak, a [104]-et pedig *lin*-nek olvasta, holott világos, hogy a [104] értéke csak *yin* lehet, minthogy a 17 más szótári tételben csak ebben az értékben fordul elő, az [598] pedig ennek következtében nem *mu*, hanem *mu-li* értelmezést kíván. A tévedés tehát abból származott, hogy a kínai *mu-lin*-t adott akkor, amikor a dzsürcsi helyesírást követve *mu-li-yin*-t kellett volna írnia. A [104] dzsürcsi írásjeggyel még egyszer megismétlődik ugyanez a hiba, még pedig az *'o-šen* 'nem' szóban. A helyes értelmezés szerint a [315] írásjegy értéke nem *'o*, mint azt GRUBE tévesen feltette, hanem *'o-ši*, a [104]-é pedig itt is *yin;* a szónak tehát dzsürcsi helyesírás szerint tagolása *'o-ši-yin*, kínaié szerint pedig *'o-šen* (az átírásban a mai *šen* értéke *šin*).

A *fan-c'ie* körüli zavarok más része abból adódik, hogy a szóvégi *-n*-t a dzsürcsi *fan-c'ie*-val, a kínai pedig sehogy sem jelöli. Ebből származó tévedéssel találkozunk pl. a 239. tétel *mu-la* 'pad' szavában, amelyet a dzsürcsi a [319] és [102] írásjeggyel írt le, s amelyeket GRUBE *mu*, ill. *la* értékekkel ruházott fel. Ezzel szemben világos, hogy a [102] értéke a szótárban *'an*, (tipikusan *fan-c'ie*-írásjegy); következésképen a [319] írásjegy a kínai átírás ellenére *mu-la*-nak értelmezendő. Az egész szót tehát a dzsürcsi írás *mu-la-'an* a kínai viszont egyszerűen *mu-la* alakban közli.

Arra is van példánk, hogy a dzsürcsi írás teljesen mellőzi a szóvégi *-n*-t, a kínai átírás viszont valamilyen módon, pl. szótaggal mégis jelöli. Így érthető meg a 724. tétel, amelyet a kínai *'an-pan-la* ('sok') átírással kísér, a dzsürcsi ugyanakkor a [322] és [188] írásjegyeket használja; mind a kettő értéke biztosítva van több előfordulás révén,

če értékű írásjegye, az [548] azonban megtalálható még a 299. tétel *hei-he-'o nie-rh-ma* szavában is. A *hei-hei* és a *nie-rh-ma* jól ismert szójelek, a gépiesen azonosító GRUBE számára az [548] értékéül itt az *'o* marad. A megfejtés egyszerű: a [397] értéke *wu-če*, az [548]-é *'o* (*ɔ* : *e*). A zavart az okozta, hogy a kínai átírás nem követte pontosan a dzsürcsi helyesírást, amely a következő (egyben ez az ellentmondás megoldása is): 396. *wu-če-'o*, 395. *wu-če-pi-mei*, 299. *hei-hei-'o nie-rh-ma*.

így az elsőé *'an-pa*, a másodiké *la*. A kínai *'an-pan-la*-val szemben tehát dzsürcsi *'an-pa-la* áll.

Az sem tartozik a ritkaságok közé, hogy a dzsürcsi a szóvégi *-n*-t *fan-c'ie*-val tagolja, a kínai viszont kétszeresen, szótaggal és *fan-c'ie*-val. Ilyen pl. a 286. tétel kínai *'a-hun-wen* átírása, a dzsürcsi eredeti csak *'a-hu-wen*-t tartalmaz; a 155. tétel kínai *kia-hun-wen* 'sólyom' dzsürcsi eredetije *kia-hu-wen;* az 568. tétel kínai átírása, az *'an-č'un-wen* 'arany' a dzsürcsiben *'an-č'u-wen*.

A bemutatott típusú tévedések, amelyek a dzsürcsi és kínai írásjegyek helytelen azonosításából keletkeztek, aránylag igen nagy anyaggal szerepelnek a szójegyzékben. Később térünk majd rá a Ming-kori másoló ama tévedéseire, amelyek a Kin- és Ming-kori dzsürcsi kiejtés eltéréséből származnak.

2. A dzsürcsi-kínai szójegyzék kínai anyaga nyelvtörténeti szempontból a közép-mandarin nyelvet képviseli éppúgy, mint a *Hua-yi yi-yü* mongol-kínai vagy ujgúr-kínai szójegyzéke. A három szójegyzék kiejtést jelölő átírását azonban nem egy és ugyanazon közép-mandarin nyelvjárás alapján készítették: a dzsürcsi és az ujgúr kínai nyelvjárása meglehetősen közel van egymáshoz (ha ugyan nem teljesen azonosak), viszont azokétól meglehetősen eltérő nyelvjárásra támaszkodik a mongol szójegyzék átírása.

Az ujgúr és a mongol szójegyzék alapján elég pontosan rekonstruálhatjuk magunknak a két közép-mandarin nyelvjárást ahhoz, hogy tanulságait a dzsürcsi szótárra nézve kielégítő mértékben levonhassuk. Az igen terjedelmes anyagnak itt csak néhány fontosabb részletét érintjük.

Szókezdők.

Az ó-kínai ú. n. zöngés szókezdői, melyek még az ó-mandarinban is kimutathatók, a közép-mandarinban eltűntek: egy részük (réshangok, dentilabiálisok) beleolvadt a zöngétlenekbe, más részük (explozivák, affrikáták) hangsúly szerint a zöngétlen aspiráltak, és zöngétlen aspirálatlanok közt oszlott meg.

Nem közép-mandarin jelenség, de hangsúlyoznunk kell, mert a közép-mandarinra is érvényes, és nagy szerepe van az idegen szavak átírásában: a zöngétlen aspirálatlanok tulajdonképen zöngétlen mediák. A kínai a zöngétlen mediákat a nyugati sinológusok zöngétlen tenuisokkal írják át; ez barbár vonatkozásban zavart okozhat, ha nem ügyelünk, mert ugyanezeket a hangokat pl. a mongolban a zöngés mediák jegyeivel szokás átírni; kínai *ta* és mongol *da* tehát ugyanazt jelenti. Ugyanígy vagyunk a zöngétlen tenuis aspiratákkal is. A kínai szavak átírásában mind a három mozzanatot szokás jelölni (tehát pl. *t'-*), a mongolban a zöngétlen tenuisok szintén aspiráltak ugyan, de a filológiai átírásban ezt nem jelölik (tehát *ta*-t írnak).[1] A tanulság belőle tehát az, hogy amikor a kínai átírásban ránk maradt mongol szavakat rekonstruáljuk, akkor a kínai *t*-t *d*-vel, a kínai *t'*-t *t*-vel kell átírnunk, hogy a mongol adatok közé félreértés nélkül beilleszthetők legyenek.

[1] A kérdéssel bővebben foglalkozom egy ó-mandarinról szóló, készülő dolgozatomban.

Természetesen nem minden barbár nyelvben ez a helyzet. Így az ujgúrban ismeretlenek a zöngétlen mediák,[1] helyettük zöngétlen tenuisok vannak, amelyek sohasem aspiráltak, a zöngések pedig mindenkor media ejtésűek. Itt a kínai az átírásban következetlen: minden szabályosság nélkül hol a zöngétlen mediáját, hol a zöngétlen tenuis aspiratáját használja átírásra. Az ujgúr szavak rekonstruálásában ez perze nem kis nehézséget okozhat.

A dzsürcsivel szerencsére ilyen nehézségünk nincs, mert pontosan a mongol típusú nyelvek közé tartozik éppúgy, mint a mandzsu. Íme néhány mongol példa: *k'i-č'i* 'mustár'[2] (116.), *kiči; ha-pan* 'vadkan' (136.), *qaban; t'ao-lai* 'nyúl' (150.), *taulai*. Ugyanígy alakul a dzsürcsi szavak átírása is: 44. *čе-č'e* 'határ', ma. *ječen;* 234. *ki-ta* 'lándzsa', ma. *gida;* 6. *t'u-ki* 'felhő', ma. *tugi;* 439. *pa-sa* 'ismét', mong. *basa*.

A kínai *ts-* és *ts'*-nek ezek szerint a mongol típusú nyelvekben normálisan *dz-* és *ts-* felelne meg, ezt várnók a dzsürcsit átíró kínai nyelvjárásban is, de nem ezt tapasztaljuk. A *ts* és *ts'* átírási értéke *z* és *s* (esetleg csak *s*), annak ellenére, hogy a kínainak volt egész sereg szókezdő *s*-t tartalmazó szava, amelyeket ugyanebben az értékben különben használt is. Íme a dzsürcsivel egy nyelvjárásba tartozó ujgúr szótárból néhány eset: *ts'ang* 'raktár' (II, 1a), *sang; wu-tsun* (I, 12b) 'szőlő', *üzüm;* a *yingäsi* (I, 19a), *küdägüsi* (I, 23a), *köz-i* (I, 25b) *si*, illetőleg *zi* szótagját a kínai (548) *tsi* írja át. A dzsürcsiben magában látszólag nem lehet megfogni a kérdést, mert nem ismeri a *ts-*, *dz-* és a *z*-hangot, de sokat mond az a tény, hogy a [111] *co* és a [260] *so* írásjegyet mindössze egy pont különbözteti meg egymástól; alighanem ugyanarról az írásjegyről van szó, s olyan grafikai tévedéssel van dolgunk, mint amilyenről az előbb szóltam. Nem hiányzanak azonban szójegyzékünkből ebben a vonatkozásban a félreérthetetlen bizonyítékok sem: 308. *cung-ping* 'brigád-generális' átírása *su-wen pi-yin*, azaz tehát *sun-pin;* 532. *su yi-men-ki* kifejezés *su* írásjegye nem más, mint a kínai *c'u* 'ecet' átírása. Nyilvánvalóan ezzel a nyelvjárási *ts-* > *s-* megfeleléssel magyarázandók a mandzsu nyelv régi, dzsürcsi közvetítésű kínai jövevényszavai is: *sui* 'bűn' < kín. (1612) *cui* (a szó *sui* alakban ismeretes az ujgúrban is), továbbá *maise* 'búza', *leose* 'emelet', *wase*

[1] A török nyelvek, az egészen sajátságos fonétikai állományú csuvas kivételével általában nem ismerik a zöngétlen mediákat, mindössze egy-két nyelvben (turkomán, oszmánli) fordulnak elő szóvégi helyzetben; még a gondolata sem merült fel annak, hogy régi török nyelvekben ilyeneket keressünk. Az ujgúrra vonatkozólag formális bizonyítékunk is van a XIII-XIV. századból: a 'phags-pa írásos mongol anyag török jövevényeiben a zöngétlenek tenuis jellegét speciális betűkkel jelöli. Arra sem gondolhatunk, hogy az ujgúr-kínai szójegyzék nyelve tulajdonképen nem is ujgúr, hanem valamilyen keletturkesztáni török nyelvjárás lévén, benne a régi zöngétlenek helyett bizonyos esetekben zöngésekkel kell számolnunk. A szójegyzékben ugyanis olyan helyzetekben is zöngéseket kellene ily módon olvasnunk, amikor semilyen török nyelv ilyeneket nem ismer, viszont zöngétleneket találnánk ott, ahol esetleg — az analógiák alapján — zöngéseket várnánk. A téves olvasásmód keresztülvitele ilyen szavakat jelentene: **ada* 'atya' (I, 18a. helyesen *ata*), **qidat* 'kínai' (I, 23b, *qitat*), **bidik* (II, 12a, *bitig*), **üsdün* 'fent' (II, 14b, *üstün*), **soquo* 'hagyma' (I, 12a, *soγun*).

[2] A mongol adatok után a () zárójelbe tett szám a *Hua-yi yi-yü* mongol-kínai szójegyzékének tételszámait jelenti; a dzsürcsi szavak elé tett számok szintén a szójegyzék tételszámaira utalnak. Az ujgúr adatoknál az ujgúr-kínai szójegyzék kötet- és lapszámát idézzük a budapesti példány nyomán.

'tégla, cserép', *χose* 'doboz'; ez utóbbiakban a *se* a kínai (1532) *cī* átvétele. Ugyanezek a *cī* végű szavak megtalálhatók a dzsürcsi szójegyzékben is, ahol kétségtelenül *sī* (= ma. *se*) az olvasatuk.[1]

A dzsürcsi szavak átírásának a kínai nyelvjárásában a szókezdő *c* és *c'*- körül egyéb furcsaságokat is tapasztalunk. Amikor ugyanis a két szókezdőre szóvégkezdő *i* (*i* médial) következik, az dzsürcsi nyelvi *j*- és *č*- átírására szolgál: a [349] *c'ien* értéke ugyanis világosan *čen*, mint az a 804. *c'ien-t'e-mei* 'megvizsgálni' szóból kiderül; vö. ma. *čende*- 'ua.'. De találkozunk e sajátságos jelenséggel a mandzsu nyelv dzsürcsi közvetítésű kínai jövevényszavaiban is: *mujan* 'asztalos' < kín. *mu-ciang*, *benčan* 'tőke' < kín. *pen-c'ien*, *čoo*, *čo* 'lapát' < kín. *č'iao*. Hasonló fejlődést figyelhetünk meg a szókezdő *s*- körül is, ha utána szóvégkezdő *i* következik: dzsürcsi [527] *sien* írásjegy értéke kétségtelenül *šen* a *mu-sien* 'faedény, serpenyő' és *ču-sien* 'dzsürcsi' szavakban, amelyek egybevetendők a mandzsu *mušeku* és *jušen* adatokkal. A mandzsu régi kínai elemei közül idetartozik pl. *dašose* 'gyerek' < kín. *ta siao-cī*.

Szövegek.

A közép-mandarinban általában változatlan formában megtaláljuk a szóvégi *-ng*-t; ez a helyzet a mongol szójegyzék és a perzsa írásos *Tangsuq nāme*[2] nyelvjárásában is. Az ujgúr és a dzsürcsi szójegyzékek kínai nyelvjárásában viszont az *-ng* helyén világosan *-n* jelentkezik. Nem térve most ki az érdekes T'ang-kori előzményekre, meg kell jegyeznünk, hogy a szóvégi *-ng* egész sor mai mandarin nyelvjárásban eltűnt, ill. naso-oralis magánhangzót ejtenek helyette; a szóvégnek van dentalis nasalis változata is, amely a hakkában, továbbá a mandarin nyelvjárások közül a szecs'uaniban ismeretes[1]. Az utóbbi két nyelvjárásban az *-n* csak palatalis magánhangzók után fordul elő, nálunk viszont minden hangtani helyzetben. Íme néhány ujgúr példa: *kädin* 'nyugat', *kündin* 'dél', *taγtīn* 'észak' (valamennyi: II, 14a) e szavak *-din*, *tīn* szóvégét kínai *ting* írja át; *ying-č'ī-k'o* 'vékony' (I, 19b), *inčkä*; *ngan-ting* 'arany' (II, 14b), *altīn*. A dzsürcsiben ugyanez a helyzet: 659. *ning-ču* '60', ma. *ninju*; 2. *t'a-li-kiang* 'villám', ma. *talkiyan*; 356. *t'o-hing* 'álom', ma. *tolxin*; kínai szavak fan-c'ie rendszerű átírásában: 198. *t'a-'an*, mai kínai *t'ang*; 218. *hia-'an*, *hiang*; 305. *ši la-'an*, *šī lang*; 320. *kao č'a-'an*, *kao č'ang*. A mandzsu régi kínai jövevényszavaiban (de csakis azokban) az *-ng* helyén szintén *-n*-t találunk: *taifin* 'béke' < kín. *t'ai-p'ing*; *χowašan* 'buddhista pap' (a mellette előforduló *χoošang* újabb jövevény) < kín. *huo-šang*; *bančan* 'bendő' < kín. *pan-č'ang*; *bandan* 'pad' < kín. *pan-teng*; *xiyan* 'il'atszer' < kín. *hiang*.

A szóvégi *-m* az ó-mandarinban még teljesen általánosnak mondható, a közép-mandarinban is megvan még a mongol szójegyzék nyelvjárásában és a Tangsuq nāme-ban, az ujgúr és a dzsürcsi szójegyzékek nyelvében viszont már a modern *-n* jelentkezik helyette. Az ujgúr *kälin* 'sógornő, menyasszony' (I, 23a), *qalīn* 'vastag' (II, 24a), *ärin* 'ajak' (I, 25b), *qarīn* 'has' (I, 26b) *lin*, *rin* szótagját a kínai (3560) *lin* < *lim* írja át. A dzsürcsi szójegyzék *fan-c'ie* tagolású szavaiban ugyanezt az állapotot találjuk:[2] 621. *la-'an*, *lan* < *lam*; 820. *k'o-'an*, *k'an* < *k'am*. A mandzsu nyelv régi kínai jövevényszavaiban az eredeti *-m*-nek általában nyoma veszett: a mandzsuban ugyanis *-m* nem állhat szóvégen, így a kínai *-m* > *-n* fejlődés bizonyítására ez az anyag nem alkalmas.

A dzsürcsi szójegyzék kínai nyelvjárásának anyagából kiemelem még az átírásokban oly nagy szerepet játszó ó-kínai *-â* és *-nk* szóvéget, amely az ó-mandarinban *o*, illetőleg *ēy* alakban folytatódik. Szójegyzékünkben az első csoport a gutturalisok után, a második minden hangtani helyzetben *-ə*-val van képviselve, amely a mandzsu és dzsürcsi szavakban (igen zárt) *e*-t ír át. Néhány példa: 758. *ko-se* 'hasonló', ma. *gese*; 370. *ko-le-le* 'félni', ma. *gele-*; 483. *me-ti-'o* 'hír', ma. *mejige*. Annyira általános, szinte közismert ez a jelenség, hogy ujgúr, mongol anyagot felesleges támogatására idézni.

3. A hanghelyettesítés, pontosabban talán szótaghelyettesítés igen nagy szerepet játszik szójegyzékeink kínai átírásában: íme néhány jellegzetesebb típus.

A kínai hangkészletből hiányzó *r* hangot sokszor a megközelítően hasonló *rh*-val helyettesítik, de használják e célra a korábbi gyakorlat alapján (az *rh* csak a közép-mandarinban fejlődött ki) az *l*-t is: ujgúr *pu-li* 'farkas' (I, 15b), ujgúr írással *böri*; *ha-la* 'fekete' (I, 17a), *qara*; *pu-lun* 'orr' (I, 25b), *burun*; mongol *na-lan* 'nap' (2.), *naran*; *mu-lien*

[1] A *ts*- szókezdő-sor (*ts*-, *ts'*-, *dz'*-) *s* képviseletével már a VIII. századtól kezdve találkozunk a türk rovásírásos anyagban (*sängün*, *lisün*), az ujgúr írásos emlékekben *s*- és *t* + *s*- gráfiák jelentkeznek; vö. P. Pelliot: T'oung Pao XXVI (1929.), 321. 4. jegyz. A *t* + *s*- jelölésmód, melyet az ujgúr írás szórványosan használ, végeredményben idegen a törökben, s elképzelhető, hogy a jóval gyakoribb *s*- török hatására keletkezett, s esetleges nem is kínai nyelvjárási sajátságot jelent, vö. P. Pelliot, Sur un passage du Cheng-wou ts'ing-tcheng lou: The Ts'ai Yüan Pei Anniversary Volume (Peiping, 1934.) 926. A kérdés azonban még sem tekinthető lezártnak, ha figyelembe vesszük a sino-japáni megfeleléseket, amelyek az egész *ts*-sorra kiterjedő nyelvjárási *s*- lehetőségét vetik fel, a hakka és a wencsoui adatok pedig a c'ung szókezdőre (*dz'*-) korlátozódó *s*- (*z*-) megfelelést valószínűsítenek. Az itt felvetődő problémákkal nem azonos a dzsürcsi szójegyzék közép-mandarin nyelvjárásunk az esete, amikor is a régi szókezdő *ts*- csak tiszta, *i médial* nélküli helyzetekben fejlődött *s*-sé. Az említett mandzsu és dzsürcsi *maise*, *leose* stb. szavak *se* szókezdőjével kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy bizonyos északkínai nyelvjárásokban a kérdéses *cī* szó (mai szemmel: képző) kiejtése *zi*, éppen a fenti helyzetekben. Karlgren a jelenséget futólag sem említi — sem a fonétikájában, sem pekingi szövegeiben —, de a magam ilyen irányú, helyszínen végzett megfigyelésein kívül hivatkozhatom L. Wieger, Chinois parlé[4], 16 megállapításaira, ahol ezt írja: „*Tseu* (= *cī*) est le vrai son du caractère; mais, comme suffixe, après les terminaisons en *ll*, *nn* et *ng* sauf *ang*, *t* est fortement atténué. Après *ang* et toutes les autres terminaisons, *t* disparaît plus ou moins entièrement. Pour ce qui est de *eu* qui lui fait suite, il se réduit toujours à un *e* muet à peine perceptible. Reste donc, comme terminaison, selon les cas, *ze* ou *tze*. L'exagération du *t*, ou du son *eu*, rend la prononciation grièvement incorrecte".

[2] A. Dragunov, A Persian transcription of ancient mandarin: Izv. Ak. Nauk SSSR. 1931, 367.

[1] B. Karlgren, Etudes sur la phonologie chinoise: Archives d'Etudes Orientales XV (1915—1926.), 793—817, 848—56.

[2] A kései, Ming-kori dzsürcsi kínai nyelvjárásának az *-m* > *-n* fejlődését felismerte már P. Pelliot: T'oung Pao XXVIII, 170—1. Egyetértek Pelliotval abban, hogy ez a változás csak a Ming-kori átírásokra (pontosabban csak szótárunkra) érvényes, a Kinkorban még az eredeti *-m*-mel kell számolnunk. E korai kínai *-m* a mandzsuban természetesen szintén *-n*-né fejlődött a leggyakrabban, s igen ritka az olyan eset, amikor az változatlanul megmaradt, mint pl. a *lamun* 'kék' szóban (az *-un*-ra nézve vö. *nomun*, *giyamun*, *kemun* stb. adatokat).

'folyó' (24.), *müren; t'a-li-yen* 'szántóföld' (31.), *tariyan;* dzsürcsi 345. *ki-lu-č'u* 'szégyen', ma. *giručun;* 753. *su-le* 'okos', ma. *sure;* 573. *ši-li* 'réz', ma. *sirin.*

A barbár szótagvégi mássalhangzók átírására különböző megoldásokhoz kellett folyamodni,mert a kínai szóvégi *-k, -t, -p* már a X—XI. században eltűnt; ez a készlet különben sem lett volna elegendő valamennyi barbárnyelvű szótagvégi mássalhangzó jelölésére.

A legáltalánosabb gyakorlat szerint a barbár szótagvégi mássalhangzókat a kínai külön szótaggal írja át: ujgúr *tö-po-la-ti* 'mozog' (I, 3a), *täprädi; t'a-ši* 'kő' (I, 5a), *taš; a-ti-si* 'magas' (I, 5a), *ädiz; yi-ha-č'i* 'fa' (I, 10a), *yiγač; mu-rh-č'a* 'bors' (I, 13a), *murč;* mongol *mo-lö-sun* 'jég' (9.), *mölsün; a-rh-si-lan* 'oroszlán' (123.), *arslan; k'o-rh-pi-ši* 'tégla' (243.), *kerpiš; su-pu-t'i* 'gyöngy' (382.), *subut; a-pu* 'venni, kelleni' (586.), *ab;* dzsürcsi 605. *ta-le-pa-la* 'oldal', ma. *dalba;* 1. *a-pu-ha* 'ég', ma. *abqa;* 547. *ma-hi-la* 'sapka' (= *maχla*), ma. *maχala.* Ezt az eljárást tökéletesítette a Mongolok Titkos Története oly módon, hogy a mongol szótagvégi mássalhangzókat kisebb írásjegyekkel, kissé a sorból kiugratva jelezte, nehogy valaki e kisegítő írásjegyeket teljes szótagértékben olvassa.[1]

E kisegítő írásjegyeket gyakran teljesen elhagyják a kínaiak az átírásban, a szóvégi mássalhangzó ilyenkor jelöletlen marad, s csak az illető barbár nyelv ismeretében lehet azokat helyesen kiegészíteni. Ilyenek: ujgúr *ya-mu-rh* 'eső' (I, 1b), *yaγmur; pu-li* 'felhő' (I, 1b), *bulīt; ya-lu ya-šu* 'fény' (I, 3a), *yaruq' yašuq; ngo-lu* 'szilva' (I, 11a), *ärük; yi* 'kutya' (I, 14b), *it;* mongol *tie* 'sörény' (223.), *del; mang-ho* 'mongol' (452.), *mongγol;* ISHIDA-nál *pu-la* 'forrás', *bulaq; ku-tu* 'kút' (25.), *qudnq; su-pu* 'gyöngy', (307.), *subut;* dzsürcsi 104. *huo-to* 'fenyő', ma. *χoldon;* 280. *'o-č'i* 'követ', ma. *elčin;* 156. *šu-mu* 'ölyv', ma. *silmen;* 723. *sa-ta-la* 'csöpög', ma. *sabda-;* 84. *ši-se-li* 'későn', ma. *sikseri;* 774. *ko-'en* 'sokan', ma. *geren;* 315. *fa-ši* 'kézműves', ma. *faqsi;* 445. *so-t'o-ho* 'részeg', ma. *soqtoχo.*

A barbár szótagvégi *-l*-et sokszor kínai szótagvégi *-n*-nel szokás átírni: ujgúr *ngan-t'un* 'arany' (I, 3b), *altun; k'uan* 'tó' (I, 4b), *köl; yin-či* 'követ' (I, 22a), *ilči;* minthogy ebben a nyelvjárásban a szóvégi *-ng* értéke *-n*, ez természetesen szintén felhasználható az ujgúr szóvégi *-l* átírására: *ying-ti-ši* 'gyökér' (I, 11b), *yiltiz; ping-ku-či* 'bölcs' (I, 21a), *bilgüči; t'ing* 'nyelv' (I, 25b), *til;* mongol *šen-tie-yen* 'falu' (37.), *šilde'en; wu-pen* 'tél' (61.), *übül; pa-ren* 'karom' (218.), *ba'ul; t'u-ši-mien* 'miniszter' (392.), *tüšimel;* dzsürcsi 217. *han-ma* 'kard', ma. *χalmari;* 568. *'an-č'un-wen* 'arany', **alčun,* vö. mong. *altan,* tör. *altin.*

Ahol a szóvégi *-m* hiányzott, így az ujgúr és a dzsürcsi szójegyzék kínai nyelvében, ott az *m*-et szóvégi *-n*-nel írták át: ujgúr *yen* 'postaállomás' (II, 2a), *yam; k'un* 'homok' (I, 4a), *qum; yung-ša* 'küldeni' (II, 25b), *yumšap; sing-ta* 'lusta' (II, 26b), *simta;;* dzsürcsi 411. *'an-č'a-pie* 'üldözni', ma. *amča-;* 29. *'an-pan* 'nagy', ma. *amban;* 401. *t'an-sun-mei* 'gyűjt', ma. *tomso-;* 108. *yin-ma-la* 'eper', ma. *imalan.*

[1] Vö. E. HAENISCH, Wörterbuch zu Mangγol un niuca tobca'an (Leipzig, 1939.), 188. Uö., Untersuchungen über das Yüan-ch'ao pi-shi : Abh. d. Sächs. Ak. d. W. XLI (1931.), 51—3.

A palatalis magánhangzók egy részét (bizonyos szótagokban) a kínai átírás nem jelöli, hanem helyettük is a megfelelő velaris magánhangzókat használja. Ez nem egyszer nehézséget okoz az ujgúr és a mongol nyelvi szavak értelmezésében, főleg ha eddig fel nem jegyzett szavakkal állunk szemben. A dzsürcsiben látszólag nincs ilyen nehézségünk, mert a mandzsu helyesírás nem tesz különbséget az *u* és *ü* között[1] (ezek okozzák a legtöbb bonyodalmat); az eredeti *ö* amúgy is ritka, mert általában egybecsett az *ü*-vel, olykor az *e*-vel. A mandzsu régibb állapotában, így a dzsürcsiben is számolnunk kell azonban az *u : ü* (esetleg *o : ö*) különbséggel, annál is inkább, mert az élő mandzsu beszédben végzett kutatások alapján megállapították, hogy a régi *ü* folytatása ma is palatalis jellegű *(ü)*.[2]

Íme néhány példa az *ü, ö, ä*-nek *u, o, a* által történő átírására; az ujgúr velaris *ï*-jét a kínai palatalis *i*-vel írja át: ujgúr *t'u-rh-lu* 'darab' (II, 5a), *türlüg; wu-cun* 'szőlő', *üzüm; so-ko* 'fa' (I, 10a), *sögüt; mo-lien* 'folyó' (I, 4a), *mörän; pa-tu* 'nagy' (II, 1b), *bädük; a-rh-ma-sï* 'nincs' (II, 22a), *ärmäz; k'ang-li* 'kocsi' (II, 3a), *qanglï; k'i-sin* 'vörös' (II, 16a), *qïzïl;* mongol *wu-tu-rh* 'nap' (64.), *ädür; wu-ču-wu-rh* 'vége vminek' (760.), *äjü'ür; wu-lu* 'nem' (766.), *ülü; mo-rh* 'út' (46.), *mör; wo-to-ko* 'medve' (124.), *ötögö; tuo-lo-ngo* 'kengyel' (270.), *dörö'ö; wu-č'u-kan* 'kicsi' (779.), *üčügän; hu-nie-kan* 'róka' (141.), *hünegän;* dzsürcsi 541. *hu-hun* 'emlő', ma. *xuxun (xüxün);* 15. *ču-hei* 'jég', ma. *juxe (jüxe);* 65. *fu-le-ki* 'hamu', ma. *fulenggi (fülenggi).*

A hanghelyettesítésnek hasonló típusával van dolgunk akkor is, amikor a kínai *mie* szótag egyaránt jelentheti a dzsürcsi *mie* és *mia* szótagot, vagy a *nie* a dzsürcsi *ne*-t és *nia*-t: 160. *mie-hei* 'kacsa', ma. *niyexe;* 166. *wu-mie-ha* 'féreg', ma. *umiyaχa;* 713. *ko-nie-hai* 'elmenni', ma. *gene-;* 159. *nun-nie-ha* 'lúd', ma. *nongniyaχa.*

4. A mandzsu-tungúz nyelveket nyelvészeti szempontból két nagy csoportra kell osztanunk: északi és déli ágra; az északi csoportba tartoznak a tungúz nyelvek, a délibe a tágabb értelemben vett mandzsu nyelvek és nyelvjárások.[3] Nyelvtörténeti szempontból a déli ág a fontosabb, mert számos olyan régiséget őrzött meg, amely az északiban nyomtalanul eltűnt. Ebből a szempontból a déli ágon belül a mandzsu a legjelentősebb, márcsak ránk maradt szókészletének terjedelménél fogva is. A mandzsu azonban külön életében számos újítást hajtott

[1] Hasonló nehézséggel a mandzsu helyesírás előzményében, a mongolban is találkozunk: a *nidün* 'szem', *kimusun* 'karom' típusú szavakban az *u* és *ü* jelölése azonos (*u*), és csak egyéb források alapján állapítható meg pontos értékük.

[2] N. N. POPPE, Dagurskoe narečie (Lgd., 1930) 113. Uö., Materialy po solonskomu jazyku (Lgd., 1931.) 90.

[3] A mandzsu-tungúz nyelveket KOŠKIN a következőképen osztályozza: I. tungúz nyelvek: 1. tulajdonképeni tungúz nyelvek: a) tungúz, b) orocson, c) manegir, d) birar, e) szolon; 2. lamut nyelvek: a) lamut, b) kamcsatkai-okhocki lamut; 3. negidál nyelvek: negidál-amgun; II. mandzsu nyelvek: 1. tulajdonképeni mandzsu; 2. gold: a) Amur-, Uszuri-, Szungari-menti gold; b) olcsa; c) orok; d) szamagir; e) kilen; 3. orocs: a) orocs; b) kjakar; c) udihe (vö: P. PELLIOT: T'oung Pao XXIX, 178; LIGETI: MNy. XXX, 46). KOŠKIN osztályozása több pontban módosításra szorul. Most nem térhetünk ki SHIROKOGOROFF és P. SCHMIDT osztályozási kísérleteire, és az egyes nyelvek hovatartozandóságáról folytatott vitákra, azt azonban jeleznünk kell már itt is, hogy a szamagirt a tungúz nyelvek közé kell sorolnunk, helyette viszont a mandzsu nyelvek közé kell iktatnunk a KOŠKINnál nem szereplő szamart.

végre, mégpedig szókészlete és fonétikai állománya tekintetében egyaránt. Ha a mandzsu fonétika neologizmusait vissza tudjuk vezetni kiindulópontjaira, akkor egyben a mandzsu-tungúz nyelvek egy igen régi állapotának pontos és hiteles rajzához is hozzájutunk. A minket most érdeklő kérdések szempontjában ennek többek között az a jelentősége, hogy a mandzsu nyelvnek ez a régibb állapota, amelyet egyelőre ó-mandzsunak nevezünk, sok vonásában megegyezik a dzsürcsivel.

A mai mandzsu-tungúz nyelvek segítségével rekonstruálható ó-mandzsu jellegzetesebb sajátságai közül néhányat az alábbiakban mutatunk be.[1]

Az ó-mandzsu *p-* a mandzsuban *f*-fé változott: ma. *fol-χo* 'kalapács', g. *palú, pálloa*, t. Am. *falo*, or. *χaluká*, t. Ner. *aluka;* ma. *ful-χa* 'nyárfa', g. *poló*, ol. *pálu*, t. Ner. *holo*, t. K. *hulá*, mgr. *óluχa;* ma. *fufun* 'fűrész', g. *pófu*, ol. *pōfō*, t. K. *χuún*, mgr. *owun, ūhūn*. Az eredeti szókezdőt egyedül a gold (és nyelvjárásai, ezek közé tartozik tulajdonképen az olcsa is) őrizte meg. P. Schmidt és G. J. Ramstedt előzetes kutatásai után P. Pelliot tisztázta a kérdést mongol vonatkozásban is; vö. Les mots à *h* initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles: Journ. As. 1925 I, 193 kk.

Az ó-mandzsu *χ-* a mai mandzsuban eltűnt, helyét vokalikus szókezdő foglalta el; a mandzsu-tungúz nyelvek közül ismét a gold (olcsa, olykor az orocs) őrizte meg: ma. *edun* 'szél', g. *χiddu(n), χedún*, ol. *χiddu*, or. *edi*, t. Ner. *ädin*, t. K. *odin, ödin;* ma. *efi-* 'játszani, táncolni', g. *χupi-*, ol. *χufi*, or *abii-, awi-*, t. A. *öwiden*, t. K. *owiren;* ma. *orin* '20', g. *χorin*, ol. *χore(n)*, or. *oi*, t. Ner. *orin*, mong. *qorin*.

Az ó-mandzsu *p-* és *χ-* dzsürcsi megfeleléseiről a dzsürcsi írásjegyek Kin-kori kiejtése kapcsán alább szólunk; vö. II, 4.

Az ó-ma. *t* és *d*-ből — szó elején és belsejében egyaránt — *i* előtt *č* és *j* fejlődött a mandzsuban. Ugyanitt az eredeti *či* helyén *ši*-t találunk, amit a mongol helyesírást követve *si*-nek írnak.[2] A dzsürcsi az ó-mandzsu állapotot mutatja, a *t* és *d* tekintetében még a Ming-korban is, a *č* helyett azonban már megjelenik olykor az *š* is: ma. *čoqo* 'tyúk' < **čiqo*, g. *čekó, čokó*, ol. *čókko*, or. *čeko*, t. A. Am. *tooka* ∽ dzs. 161. *t'i-huo;* ma. *čirku* 'fejpárna' < *čiru-* 'feküdni, fejet feltámasztani' ∽ dzs. *t'i-le-ku;* ma. *tači-* 'tanít; hozzászokik', g. *táči-*, ol. *tattamé*, or. *tatiwi*, t. Ner. *tati-*, t. K. *tati-* ∽ dzs. 805. *t'a-t'i-pu-lu;* ma. *jilγan* 'hang', g. *jelgá*, ol. *delga*, or. *dekaninu*, t. Ner. *dilgan*, t. K. *dilgan* ∽ dzs. 780. *ti-le-'an;* ma. *ji-* 'jönni', g. *did-* (helyesen: *di-*), *dida-, didi-, didú-*, ol. *didú* ∽ dzs. 712. *ti-wen;* ma. *ijifun* 'fésű' < *ije-* 'fésülni', g. *sigji-* (< **higji-*), or. *igdii-*, t. Ner. *igdi-*, t. K. *igdiun* ∽ dzs. 549. *yi-rh-ti-hung;* ma. *aššа-* 'mozog' < **aši-ša-* < **ači-ša-* ∽ dzs. 447. *'a-č'i-tu-lu;* ellenben ma. *γosin* '30', g. *goce, gučin*, ol. *gutte*, or. *guti*, t. Ner. *guti*, mong. *γučin* ∽ dzs. 656. *ku-šen;* ma. *usi-χa* 'csillag', g. *χoče-ktá*, ol. *oškta*, or. *hosikta*, t. Ner. *ōšikta*, t. K. *ōšikta* ∽ dzs. 12. *wo-ši-ha*.

A mandzsu neologizmusok közé kell sorolnunk a labiális magánhangzó-harmóniát és a labiális illeszkedést is. Bizonyos képzőknek a palatalis és velaris változata mellett a mandzsuban kifejlődött a labialis párja is: *-buru* (régebben *-bürü* is), *-boro; -ta, -te, -to; -χan, -χen, -χon; -qan, -ken, -qon* stb. A labialis harmónia kialakulását még a mandzsu írásbeliség legrégibb emlékeinek figyelembevételével is nyomon követhetjük: *moqto* 'tompa' < régi *moqtu*, *čoman* 'mély csésze' < *čoman*, *orson* 'has' < *orsun*, *χojo* 'szép' < *χoju;* vö. még P. Schmidt: Asia Major VII, 580. A Ming-korban a labialis harmónia már igen előrehaladott fokon lehetett, mint azt az olyan példák mutatják, mint 717. *huo-čo* 'szép', ma. *χojo*. Viszont még távolról sem érte el a mai mandzsu állapotot, vö.: 628. *pu-č'u-kai* 'szín', ma. *bočo;* 146. *pu-ku* 'szarvas', ma. *buχó, buχo;* 559. *pu-su* 'vászon', ma. *boso*.

A mai mandzsu vokalizmus kialakulásában jelentős szerepet játszott a korábbi nyelvállapot elsőszótagbeli *i* magánhangzója. Itt is az történt ugyanis, mint a mongolban,[1] — talán éppen annak a hatására, — hogy ez a régi *i* átvette a rákövetkező szótag magánhangzójának a színezetét. A korai mandzsu figyelembevételével még efféle párhuzamos alakokkal találkozunk: *bile* 'rizs' ∽ *bele*, *simxun* 'köröm' ∽ *šumxun*, *simγan* 'lőportartó edény' ∽ *šumγan*, *nilχón* 'csúszós, síma' ∽ *niolχon* (ɔ: *ńolχon*), stb. Vö. még P. Schmidt: Asia Major VII, 587, aki más ilyen típusú példákat idéz, de nem veszi észre, hogy az elsőszótagbeli *i* hatásával van dolgunk.

Természetes, hogy a Ming-kori dzsürcsi is tartalmaz eredeti *i*-s alakokat, még olyankor is, amikor annak nyoma veszett már a korai mandzsuban: 112. *ši-lu* 'körte' ∽ ma. *šulxe* < **šilu-xe*. Viszont a fordítottjára is találunk példát, amikor ugyanis az irodalmi mandzsu őrizte meg az eredeti vokalizmust: 156. *šu-mu* 'karvaly'. E szó első

[1] A mandzsu-tungúz adatok felsorolásában szándékosan nem törekedem teljességre, az áttekinthetőség kedvéért csak néhány jellemző változatot mutatok be. A nyelvjárások rövidítései ezek: ma., mandzsu; g., gold; t. Am., Amur-menti tungúz, tkp. Amur-menti gold; ol., olcsa; or., orocs; t. Ner., Nercsa-menti tungúz (figyelmen kívül hagyva az Urulga-menti, stb. nyelvjárások különleges jelzését); mgr., manegir; t. A. Am., Alsó Amur-menti tungúz; t. K., kondogir-tungúz; t. A., Anadyr-tungúz; t. Vil., Vilui-tungúz.

[2] P. Schmidt: Asia Major VII, 586 szerint a mandzsu írás *č* és *j* betűje *i* előtt *c*-nek és *z*-nek értelmezendő, és csak a többi magánhangzó előtt *č*-nek és *j*-nek. Érvei: 1. a *či* és *ji* hangkapcsolatokat a mandzsu ábécé speciális módon, a *č* és *j*-hez tett félkörrel *(fuga)* jelöli; 2. a déli mandzsu beszélt nyelvben a *či* és *ji* kiejtése *ci* és *zi* éppúgy, mint a déli mongolban vagy a délmandzsúriai kínaiban. Az egész jelenséget a vidék ősi, azóta eltűnt paleoázsiai lakosságának a nyelvéből származtatja. Schmidt tétele azonban sorozatos tévedéseken alapszik, elmélete elfogadhatatlan. Helyszínen végzett megfigyeléseim alapján meg kell állapítanom, hogy szó sincs arról, hogy a déli mongol nyelvjárásokban az *i* előtt *c*-t és *dz*-t ejtenének: *č* és *j* az valamennyi nyelvjárásban, csak az *i* hatása alatt többé-kevésbbé palatalizált változatban, éppúgy mint a többi mongol nyelvjárásban. Ugyanez a helyzet a délmandzsúriai kínaiban is. Kétségtelenül hasonló hibás megfigyelésből származik az is, amit a déli mandzsu *ci* és *zi* kiejtéséről mond, nyilván itt is palatalizált *č*-vel és *j*-vel van dolgunk. De téved akkor is, amikor a mandzsu ábécé karikás *či* és *ji* gráfiáját szembeállít a a normális *či*-vel és *ji*-vel, melyeket szerinte *ci*-nek és *zi*-nek kellene olvasni. Meglepő, hogy Schmidt nem vette észre, hogy a karikás *či* és *ji* kizárólag kínai szavakban fordul elő. Ha ezt észrevette volna, akkor az sem kerülte volna el a figyelmét, hogy a párhuzamos jelölés oka korántsem a szókezdők különbségében keresendő, hanem abban, hogy a karikás *č* és *j* *i*-je veláris (tehát *ï*), a másiké palatális *(i)*. A velaris *ï č* és *j* után a kínaiban bizonyos szavakban közönséges (a *či*-rímekben), a mandzsuban, mongolban viszont teljesen ismeretlen. A palatalis *i* a *č* és *j* után előfordul kínai szavakban is (a *či* kivételével a többi rímek előtt), a mongol és mandzsu szavakban pedig csakis ebben a hangtani helyzetben. Az állítólagos *ci* és *zi* ejtés eredetét paleoázsiai nyelvekben keresni tehát elhamarkodott kísérlet.

[1] B. Ja. Vladimircov, Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pisjmennogo jazyka i khalkhasskogo narečija. Vvedenie i fonetika. Lgd., 1929., 176—90.

írásjegye szövégi *l*-lel olvasandó, mint azt a hanghelyettesítés kapcsán említettük; vele egybevetendő ma. *silmen* 'ua.', melynek északi mandzsu kiejtése *šulmen* (P. SCHMIDT: Asia Major VII, 587).

A tő alakulásának számos jelensége szintén jellegzetesen újabb mandzsu fejlemény. Közülük itt röviden csak két kérdést érintek, a tővégi *n*-ét és a tővégi magánhangzóét.[1]

A tővégi *-n* — névszóban, igében egyaránt — a mandzsu szó legingadozóbb elemei közé tartozik. Bizonyos esetekben meglehet, vagy hiányozhatik, a nélkül, hogy azzal a legcsekélyebb funkció-változás járna. Más esetekben meg ugyanannak a szónak csak az *-n* tővéhez vagy csak az *-n* nélküli tővéhez járulhatnak bizonyos képzők. Ilyenek: pl. *amba, amban* 'nagy', *suxe* 'magyarázat' *suxen; terki* 'lépcső', *terkin*. Egész sor képző csak az *-n* nélküli tőhöz járulhat: *saχaliyan* 'fekete' ∽ *saχaliya-qan; sinaγan* 'gyász' ∽ *sinaγa-la-; orin* 'húsz' ∽ *ori-ta* stb. Más képzők viszont az *-n-* tövet kívánják: *šan-iyan* 'fehér' ∽ *ša-χôn* stb. A dzsürcsi anyagnak talán legfeltűnőbb jelensége a magánhangzós tövek nagy szerepe, még azokban az esetekben is, amikor a mandzsu csak az *-n*-tő használatát engedi meg. Maga a 'kis' dzsürcsi írás is az *-n* nélküli tövekre készült szójeleivel, és éppen ezért kellett bevezetnie a *fan-c'ie* átírás segítségével az *-n* végződés vagy tő külön, önálló jelölését. Íme a főbb típusok: 691. *fu-huo-lo* 'rövid', ma. *foχolon;* 65. *fu-le-ki* 'hamu', ma. *fulenggi;* 366. *pa-ha-pie* 'kap', ma. *baχambi* < **baχanbi*.

A mandzsuban a tővégi magánhangzók bizonyos esetekben, főleg palatovelaris zárhangokkal és réshangokkal kezdődő képzők előtt eltűnnek: *ule-* 'varrni' > *ulme* 'tű'; *taqôra-* 'küldeni' > *taqôr-si* 'követ'; *lusu-* 'fáradtnak lenni' > *lus-xun* 'fáradtság'; *nilo-qan* 'fényes' ∽ *nil-giyan*. Bizonyos esetekben a tővégi magánhangzót csak a rokonnyelvek segítségével állapíthatjuk meg: ma. *ul-xu* 'hermelin', g. *χulu, χulu, χulu-χsa*, ol. *χōlō*, or. *χoko*, t. A. *oliki*, szol. *ùlü-χi;* ma. *er-xe* 'béka', g. *χirre*, ol. *χirrę-kta*, or. *eki*, mgr. *ęrre-kī*, t. Vil. *örö-ki*. Más esetekben a magánhangzós és mássalhangzós tő még egymás mellett él a mandzsuban: *nomo-χon* 'békés', *nom-χon; ebere-xun* 'törékeny', *eber-xun; eri-ku* 'seprő', *er-ku* stb. A dzsürcsiben a magánhangzós tövek jóval nagyobb szerepet játszanak, mint a mandzsuban. A kínai átírásból azonban ezt nem mindig lehet kétségtelenül megállapítani, mert — mint előbb arról szólottunk, — a kínai a szótagvégi mássalhangzót külön szótaggal is szokta átírni: ilyen esetben hiba volna e kisegítő szótag magánhangzóját dzsürcsi tővégi magánhangzónak magyarázni. Világos példa a tővégi magánhangzó megmaradására azonban a már említett *ši-lu* 'körte'.

Igen tanulságos megfigyelni, hogy a dzsürcsi szavak milyen gyakran más képzővel vannak ellátva, mint a mandzsuban;[2] ez komoly segítséget

[1] A mandzsu tő-kérdés annyira bonyolult és fontos problémáit első ízben röviden a Körösi Csoma-Társaság 1945. december 5.-i ülésén próbáltam jelezni. Az 1947—1948. tanév I—II. félévében pedig egyetemi előadásaimban részletesen kifejtettem a hozzáfűződő leglényegesebb kérdéseket. A mandzsu tő problémáira más alkalommal, remélhetőleg rövidesen, visszatérhetek.

[2] E vizsgálódások során különösen szembeszökő, hogy a mandzsu névszók milyen jelentős hányada tartalmaz ú. n. kicsinyítő képzőt, a kicsinyítés funkciója nélkül.

jelent mindkét nyelvben a szavak etimológiájához. Ilyenek: 618. *so-kiang* 'sárga', ma. *suwa-yan* (vö. *so-χon, so-boro, so-ro-);* 18. *t'a-ma-ki* 'köd', ma. *talman;* 98. *yen-ti-hung* 'este', ma. *yamji;* 173. *yi-ma-la* 'kecske', ma. *imaχô*.

A ragozás terén a dzsürcsi szintén tartalmaz olyan régiségeket, amelyek a mandzsuban esetleg már csak szórványos szólásokban maradtak fenn, mint amilyen pl. a felszólító módok egyikének *-ru* ragja. Ez a mandzsuban már csak bizonyos átokformákban maradt fenn *(abqa saru, fusilaru* stb.), a gold azonban még ismeri és használja *-ro* és *-ru* alakban, mint az I. igeragozás-típus (coniugatio) egyes számú második személyének a ragját a felszólító módban.[1] A dzsürcsiből idetartozik: 467. *hen-tu-lu* 'szólni', ma. *xendu-;* 460. *sang-kuo-lu* 'sírni', ma. *songγo-* stb.

5. DEVÉRIA, MASPERO, AUROUSSEAU főleg pedig PELLIOT kutatásai nyomán tisztázódott, hogy a szójegyzékek, amelyekhez az eddig említettek is tartoznak, — köztük a dzsürcsi is, — nem mind a tolmácsiskolák használatára készültek. Kínában a Ming-dinasztia alatt ugyanis két hasonló intézmény működött, amelyek mindegyikének voltak hasonló segédeszközei. Az egyik a Fordítók Hivatala *(Sī-yi-kuan)*, ahol csak okmányok fordításával foglalkoztak, ez a *Han-lin-yüan*-nak volt alárendelve, a másik, a *Hui-t'ung-kuan* az élőnyelvi tolmácsok kiképzését végezte, és a Szertartások minisztériumától függött. A két iskolában, illetőleg hivatalban nem ugyanazokat a nyelveket tanulmányozták és ismerték.[2] Számunkra most az a fontos, hogy a mi dzsürcsi-kínai szójegyzékünk a Fordítók Hivatalának a használatára készült.

DEVÉRIA e hivatal működéséről szóló egyik kínai munkát, a WANG CUNG-CAI-nak tulajdonított *Sī-yi-kuan-k'ao*-t ismertetve érdekes értesítést közöl WANG CUNG-CAI művéből, aki a Hivatalnak 1578-ban volt az aligazgatója. E szerint eredetileg a barbár nyelvek tanárai külföldről jöttek, tehát jól ismerték a tanított nyelveket, később azonban, így az ő idejében is, már csak az írással, kérvények, beadványok szerkesztésével foglalkoztak, s a nyelveket többé nem is beszélték kifogástalanul[3] (tehát kínai tanárok kezébe került a tanítás). Ezt bizvást el is hihetjük, legalább is a dzsürcsi és az ujgúr szójegyzékek, valamint a hozzájuk tartozó okmányok alapján, amelyek hangosan tanúskodnak a mellett, hogy a tanárok rosszul megértett régebbi források alapján dolgoztak, és különösebbnél-különösebb hibák hemzsegnek szójegyzékeikben és minta-okmányaikban.

[1] A. ULITIN, Materialy po gol'dskomu (nanaj-komu) jazyku: Jazyk i myšlenie I (Lgd., 1933), 133.

[2] P. PELLIOT, Sseu yi kouan tsö (Réglements du Bureau des traducteurs), par LU WEI-K'I, Kyōto, 1928: T'oung Pao XXVI, 52—61; vö. különösen 60. 1. UŌ., Le Hōja et le Sayyid Husain de l'histoire des Ming: T'oung Pao XXXVIII (1948), Appendice III; Le Sseu-yi-kouan et le Houei-t'ong-kouan, 207—90. PELLIOT megállapítása szerint azok a szójegyzékek, amelyek az eredeti írást is tartalmazzák, a Sī-yi-kuan részére készültek, amelyek viszont csak kínai átírásban adják az idegen nyelvi anyagot, a Hui-t'ung-kuan kézikönyvei voltak.

[3] G. DEVÉRIA, Histoire du Collège des Interprètes de Péking (Fragment): Mélanges de Charles de Harlez (Leyde, 1896.), 94—102. Wang Cung-cai művét 1924-ben újra kiadta a pekingi Keleti Társaság, vö. T'oung Pao XXXVIII, 224.

A névszók sokszor nem nominativusi, de genitivusi, dativusi, accusativusi, birtokosszemélyragos,[1] többesszámi alakban vannak felvéve a szójegyzékbe. Hasonlóképen az igék is a legváltozatosabb formákban vonulnak fel: különféle felszólító módokban, mult időben, jelen időben, igei adverbiumos alakban. Pl. ujgúr *uruγ-i* 'mag', (I, 11b), *yingäsi* 'meny' (I, 19a), *išläri* 'barát' (I, 20b), *yam-qa* 'postaállomás' (II, 2a); *yorï* 'menni' (II, 21b), *turayin* 'állni' (II, 21b), *biltürzün* 'érteni, tudomásul venni' (II, 24b), *sïytap yïylap* 'sírni' (II, 21b), *bar ärki* 'van (neki)' (II, 22a), *ärmäz* 'nem lenni' (II, 22a); dzsürcsi 1. *'a-pu-ha-yi* 'ég', ma. *abqa;* 32. *kuo-lun-ni* 'ország', ma. *gurun;* 341. *'o-hei-po* 'rossz', ma. *exe;* 380. *yi-ši-mai* 'elérni', ma. *isi-;* 385. *pei-ye-mei* 'szeretni', ma. *buye-;* 376. *t'a-k'u-la-hai* 'küldeni', ma. *taqóra-;* 713. *ko-nie-hei* 'elmenni', ma. *gene-;* 440. *ha-ča-lu* 'kívánni', cf. ma. *γai-;* 805. *t'a-t'i-pu-lu* 'tanítani', ma. *tačibu-*.

Ezek a furcsaságok természetesen már kínai tanároktól származnak, akik a szavakat a korábbi kifogástalan okmányokból olyan alakban vették át szójegyzékükbe, amilyenben azok ott előfordultak. Számunkra ezek a szeszélyes változatok azonban igen becsesek, mert az egyes kevéssé ismert nyelvek, így a dzsürcsi morfológiához hasznos adalékokat jelentenek. Az újabb okmányokban viszont már értéktelenek, mert a kései szójegyzékben előforduló alakban kerülnek újra a szövegbe, akkor is, ha azok szintaktikai szempontból annyira helytelenek is, hogy általuk a szövegrész érthetetlenné válik. Ilyesféle eljárással még a szójegyzékben is találkozunk, pl. egyes jelzős kifejezésekben, mint a dzsürcsi 337. *'o-hei-po nie-rh-ma* 'rossz ember'. Az *'o-hei-po* 'rossz' accusativusi alak (ma. *exe-be)*, teljesen képtelen szerkesztés, amely úgy keletkezett, hogy a 'rossz' melléknév a szójegyzékben függetlenül (341. és 697.) is accusativusi alakban volt felvéve, és ezt — ragos jellegét fel nem ismerve — a szójegyzék szerkesztője teljes egészében alkalmazta jelzőként is.

Még mulatságosabb, még félrevezetőbb tévedések származnak abból, hogy a nyelvet alig ismerő Ming-kori kínai szerző a rendelkezésére álló korábbi, kifogástalan szójegyzék anyagát keveselve azt gyarapítani próbálta.[2] Így keletkeztek az említett *exe-be niyalma*-féle nyelvi torzítások, így jöttek létre még körmönfontabb dzsürcsi, ujgúr, mongol kifejezések.

A kínai nyelv bizonyos fogalmakat igen gyakran két szóból szerkesztett összetétellel fejez ki; a kívánt értelmet a két szó együttesen fejezi ki, egyenként esetleg a szavak egészen mást jelentenek. Mármost a Fordítók Hivatalának kínai tanára sokszor külön-külön fordította le a kéttagú kínai kifejezéseket; ezek persze az illető nyelvben teljesen érthetetlenek, sőt a kínai megfelelő ismerete nélkül megfejthetetlenek volnának számunkra is. A mongol szójegyzék egyik pótlékában pl. ilyen 'mongol' szavakat találunk, mint *a'ula qonin* 'zerge'. Ez úgy keletkezett, hogy a 'zerge' kínai nevét, a *šan-yang*-ot, ami szószerint 'hegyi juhot' jelent, a kínai szerző szóról-szóra mongolra fordította. Még érthetetlenebb a *yeke öröne* 'nagy nyugati ló', mert a mongol kifejezés voltaképen a. m. 'nagy nyugat', ugyanaz, mint a kínai lefordítandó kifejezés, a *ta si;* ez utóbbi azonban annyit is jelent, hogy 'nagy nyugati ló'. Ilyen az *ab türgen*, amit mongol soha meg nem értene, ha nem tudná, hogy ez a kínai *yao-kin* nem éppen sikerült fordítása. A kínai szó együttesen 'fontos'-at jelent, de a *yao* külön a. m. 'kelleni, szükségelni, venni', ezt fordították az *ab-* 'venni' imperativusi alakjával; a *kin* külön a. m. 'szoros, sürgős', ebből lett a mongol *türgen* 'gyors, sürgős'.[1]

Szép számmal fordulnak elő ilyesféle fordítások a dzsürcsi szójegyzékben is, főleg a végén, a pótlékban, amely már formája szerint is későbbi hozzátoldásnak látszik. Innen való pl. a 789. tétel, melynek kínai értelmezése *'ming ciang'*, azaz 'tábornokká kinevezni' és 'a tábornoknak parancsot adni' (ez utóbbi Grube értelmezése). A dzsürcsi kifejezés, *fu-li-ki kai-pie* mégsem ezt jelenti. A *ming* jelentése önálló szóként ugyanis 'élet; sors; parancs; parancsolni; kinevezni', e jelentések egyikét fordították dzsürcsire; csak a mandzsu segítségével tudjuk meghatározni, hogy a 'sors' főnévre esett a választás. A dzsürcsi szó ugyan ezúttal sincs meg a mandzsuban, de a rokonságából való a *fulin* az *abqa-i fulin* 'az ég akarata' kifejezésben, továbbá a belőle származó *fulingya* 'égtől kegyelt; kedvező sors', továbbá a *fulibu-* 'az égtől rendelve lenni'. A kínai kifejezés második tagja, a *ciang* itt a *ciang-kiün* 'tábornok' helyett áll. A fordító ezt azonban figyelmen kívül hagyta, s megelégedett a *ciang* önálló szóként való értelmezésével, ami 'venni, fogni'; ezt adja vissza a dzsürcsi *kai-pie*, amely összevetendő a mandzsu *γai-* 'venni, fogni' szóval, illetőleg pontosabban annak *γaimbi* alakjával, amelyet a dzsürcsi *-n* nélküli töves alakban idéz.[2]

[1] W. Bang, Vom Köktürkischen zum Osmanischen, IV. Mitteilung: Durch das Possessivsuffix erweiterte Nominalstämme; APAW. 1921, 4. I. nyelvi alapon felismerte, hogy a Codex Cumanicus és az ujgúr-kínai szótár birtokos személyragos alakban feljegyzett szavai (legtöbbször testrész-nevek) a feljegyzők pontatlanságával magyarázandók, és nem tartoznak a török nyelvnek ahhoz az anyagához, amelyben a birtokos személyrag a szó szerves részévé vált, s hozzá további birtokos személyrag járulhat.

[2] Ha ez nem sikerült, mert a rendelkezésre álló korábbi források cserbenhagyták az okmányok fordítóját, további töprengés helyett a fordító egyszerűen átírta ujgúr, dzsürcsi stb. írással a nehézséget okozó írásjegyet. Vö. W. Grube, i. m. 146—7.

[1] A szójegyzések siniciszmusai közt meg kell még említenünk, hogy a fordítók a tárgyat az állítmány után teszik, úgy mint a kínaiban, még akkor is, ha az a dzsürcsi, ujgúr stb. syntaxissal ellentétben állott. W. Grube a dzsürcsi okmányoknak ezt az idegenszerűségét már előzetes beszámolójában észrevette (T'oung Pao V, 334—40), majd részletesen tárgyalta a dzsürcsi nyelvről és írásról szóló könyvében (VII—VIII. l.), de a szójegyzék hasonló tévedései elkerülték a figyelmét. Hasonlóképen nem vette észre, hogy a két szóból álló dzsürcsi kifejezések értelme nem azonos a fordításukra szolgáló hasonlóan kéttagú kínai kifejezések együttes jelentésével, hanem a dzsürcsi kifejezés első tagját a kínai első tagjával, a másodikat a kínai kifejezés második tagjával kell értelmezni, mert hiszen a szójegyzék kínai szerzője ily módon fordította a kéttagú kínai kifejezéseket dzsürcsire. A *Hua-yi yi-yü* szójegyzékeinek, főleg pedig minta-szövegeinek ezek a barbarizmusai sokat foglalkoztatták annak idején már Devéria-t, újabban pedig Pelliot-t is, aki félig-meddig tanácstalanul állt az okmányok idegenszerűségeivel szemben, s hajlandó volt ezeket a szövegeket afféle iskolai gyakorlatoknak tekinteni; vö. T'oung Pao XXXVIII, 278. Ebbe a különös szöveg-kategóriába tartozik az a híres mongol nyelvű levél, melyet Altan Khán 1580 ban Wan-li császárhoz intézett, s amely annyi fejtörést okozott a mongolistáknak; vö. B. Laufer, Skizze der mongolischen Literatur: Keleti Szemle VIII, 175.

[2] A Ming-kori szerző nem vette észre, hogy a szójegyzékben, a 279. tételben megtalálható a *ciang-kiün* 'tábornok' dzsürcsiben használt formája. Ez utóbbi azonban nem más, mint a kínai kifejezés egyszerű átvétele, amely ebben a nyelvjárásban feltehetően *jan-gün*-nek hangzott.

A szójegyzékben meglehetősen nagy számban fordulnak elő hasonló kifejezések, ezeket azonban tévedés volna minden további nélkül elhárítani. Egyenként megvizsgálva jól felhasználhatók, mert sokszor korábbi források egyébként ránk nem hagyományozott hiteles adatait is tartalmazhatják.

II.

Amikor a dzsürcsi írás alapjául a kínai írás-típust fogadták el, az írás megalkotóinak számolniok kellett ama nehézségekkel, amelyek a két nyelv eltérő rendszeréből erednek. Minden kínai szó egytagú, ezt természetesen nem lehet elmondani a dzsürcsi nyelv szavairól. A dzsürcsi igen lényeges nyelvi eszközei a képzők és a ragok, a kínai ezeket a kategóriákat nem ismeri.

E meggondolások alapján megszerkesztett dzsürcsi írás jegyei két nagy csoportba oszthatók; az elsőbe a dzsürcsi szavakat rögzítő szójelek, a másodikba a képzőket, ragokat képviselő szótagjelek tartoznak.

1. A dzsürcsi szójelek a szó jelentését, tartalmát jegyzik le, tehát ideogrammok; a szó alakjára, fonétikai alkotó elemeire bennük a legcsekélyebb utalás sem történik. Két különböző jelentésű szóban hiába fordulnak elő közös fonétikai elemek, pl. a *b* és *l*, esetleg a *ba* és *lo*, az írásjegyekben ezeknek semmi nyoma sincs. Ebből következik, hogy a dzsürcsi szójelek, éppúgy mint a kínai írásjelek, mindig az éppen aktuális kiejtést adják; magukból az írásjegyekből nem követhetők a szó fonétikai változásai vagy éppen a változások egyes állomásai. A dzsürcsi szójelek fonétikai tartalmának, kiejtésének megfejtéséhez magából az írásból tehát segítséget nem várhatunk; kiejtésük rekonstruálásában egyedül a melléjük csatolt, kiejtést jelölő kínai átírás igazít útba. A kínai átírás szükségszerűen jelentkező hanghelyettesítési pontatlanságait a mandzsu és a többi rokon nyelv segítségével korrigálhatjuk, az ismert szabályok szerint.

A dzsürcsi szójelek a dzsürcsi szavakat — tekintet nélkül azok szótagszámára — abban az alakban tartalmazzák, amely ragok, képzők hozzáfűzéséhez is alkalmas. Ez az alak a szó töve.

A legtöbb dzsürcsi szó kéttagú, csakúgy mint a mandzsu; akad azonban egy- és háromtagú dzsürcsi szó is:[1] [325] *mu* 'víz', *mu*, ma. *muke* < **mu-ke;* [250] *yi=neng=ki* 'nap, jour', *inengi*, ma. *inenggi;* [537] *mo=lo* 'csésze', *moro*, ma. *moro;* [630] *'a=nie* 'év', *ania*, ma. *aniya* (ɔ: *aňa);* [406] *ya=la* 'párduc', *yara*, ma. *yarχa, yarγa* < **yara-χa;* [571] *to=li=pi* 'róka', *dolbi*, ma. *dobi* < **dolbi;* [129] *šuang=ki* 'orr', *šongi*, ma. *songgin* 'orrhegy'; [56] *yin=če* 'nevetni', *inje*, ma. *inje-;* [163] *wu=me* 'nem', *ume*, ma. *ume*.

A szójelek a szó képző nélküli alakját tartalmazzák ugyan, de szójelük van az olyan képzett és összetett szavaknak is, amelyekben a képzést vagy az összetételt az írás megalkotója már nem érezte. A [236] *či=rh=huan*, '12', *jirχon*, ma. *jorχon* a *jiri-n* '2' és *χon* '10' szavakból tevődik össze, teljesen úgy, mint az a 11—19 számnevek többi eseteiben is megfigyelhető.[1] Hasonlóképen szójele van a [250] *inengi* 'nap' szónak is, noha az kétségtelenül az *ine-, inen* 'nap' *-gi* képzővel ellátott származéka; vö. II. 2 és II. 4.

A szójelek az egyes szavakat tő-alakban tartalmazzák. Ez annyit jelent, hogy hiányzik belőlük az a szóvégi *-n*, amelyet a névszókban sokan képzőnek tartanak, amely azonban bizonyos nyelvállapotban a tőhöz tartozik, illetőleg a magánhangzós, csonka tő mellett a teljes, *-n*-tövet képviseli. Az *-n*-nek ősi, eredeti funkcióját ez ideig nem sikerült meghatározni, magam valószínűnek tartom, hogy az afféle determinativum-jel lehetett.[2]

A dzsürcsi szójelek pontosabban tehát a csonka-tövet rögzítik. A szónak csak ez a töve alkalmas arra, hogy az egyes képzők, ragok jelei bonyodalmak nélkül melléilleszthetők legyenek. A kínai átírás az esetek túlnyomó többségében szintén ezt a tövet tükrözi, de ezt a tövet kell visszaállítanunk abban a néhány esetben is, amikor a Ming-kori kínai szerző tévesen az *n*-es tövet írja át: [201] *hu-hun* 'emlő', *xuxu*, ma. *xuxun;* [613] *'o-ning* 'anya', *eni*, ma. *eniye* (ɔ: *eňe)*. Ezekben az esetekben az *-n* a Ming-kori átíró pontatlanságainak a rovására írandó; vö. I, 1.

A szóvégi *-n* (az *-n*-tő) jelzésére a dzsürcsi írásnak külön szótagjelei vannak, mégpedig a szerint, hogy a tőszó *a, i, u, o* magánhangzóra végződik-e: a [102] *an*, [104] *in*, [169] *un*, [327] *on* jelek használatosak e célra. Annak ellenére, hogy — mint mondottuk (I, 1) — a kínai átírás nem mindig követi híven a dzsürcsi helyesírásnak ezeket a finomságait, hanem a legtöbbször a puszta kiejtést regisztrálja, a kérdéses dzsürcsi írásjegyek pontos értelmezése mégsem ütközik semmiféle akadályba. Íme néhány példa, amelyekben figyelembe vettük a kínai átírás ingadozásainak főbb típusait is: 5. *'o=tu-wen* 'szél', *edu-un* (ɔ: *edun)*, ma. *edun;* 569. *ku-wen* 'jade', *gu-un*, ma. *gu;* 570. *meng=ku-wen* 'ezüst', *mengu-un*, ma. *menggun;* 27. *t'u=lu-wen* 'felhős', *tulu-un* (ɔ: *tulun)*, ma. *tulxun* < **tulu-xun;* 39. *'a=li-yin* 'hegy', *ali-in*, ma. *alin;* 50. *wu=ši-yin* 'szántóföld', *uši-in*, ma. *usin;* 580. *wu=li-yin* 'vagyon',

[1] A dzsürcsi szójelek kínai átírásában az egyes szótagok közé kettős kötőjelet (=) teszünk az áttekinthetőség kedvéért. A dzsürcsi szó jelentése után, a mandzsu (ma.) alak előtt, a dzsürcsi szó valóságos kiejtését közöljük különösebb jelzés nélkül.

[1] B. Laufer, Jurči and Mongol numerals: KCsA. I, 112—5. Laufer helyesen állapította meg, hogy a dzsürcsi számnevek 11—19-ig oly módon vannak képezve, hogy az egyesek megelőzik a tizest (tehát pl. 14 = 4 + 10), továbbá, hogy ezek a számnevek a mongolból valók. W. Kotwicz, Contributions aux études altaïques: Rocznik Orjentalistyczny VII, 182—90 részleteiben is újra vizsgálja Laufer megállapításait, figyelembe véve az altaji számnevek különösen gazdag irodalmát, elsősorban Ramstedt, Poppe és Schott magyarázatait. Kotwicz dzsürcsi olvasatai sajnos nem kifogástalanok.

[2] A névszók szóvégi *-n*-jében (még a *morin*-félékben is) a nyugati mandzsu nyelvtanírók, szinte kivétel nélkül, névszóképzőt látnak. Lucien Adam ama kevesek közé tartozik, aki több vonatkozásban eredeti „Gramaire de la langue mandchou" c. munkájában (Paris, 1873.), 30 az *-n* körüli probléma lényegét először érinti. Böhtlingk ugyanis a jakutban és a mongolban az ugyanazon szavakban mutatkozó *-n*-es és *-n* nélküli névszói végződéseket egyszerűen töveknek tekinti, mégpedig az előbbieket erős, az utóbbiakat gyenge töveknek. Az *-n* — Adam szavaival — Böhtlingk szemében csak „un suffixe de renforcement". Adam csatlakozva Böhtlingk megállapításaihoz hajlandó az *-n*-et a mandzsuban is hasonlóképen magyarázni, annál inkább, mert az *-n* nemcsak tőszavakban, de képzőkben is jelentkezik. A gondolat azonban még Adamnál sem tiszta, s főleg nem vonja le az *-n* ilyen értelmezésének a következményeit. A probléma természetesen ugyanez a mongolban is, megoldása terén azonban ott sem jutottak előbbre, mint a mandzsuban; vö. Szabó Teréz Mária, A kalmük szóképzés (Bp. 1943.), 9—10.

uli-in, ma. *ulin*; 696. *sai-yin* 'jó', *sai-in*, ma. *sain;* 81. *fu-wan* 'idő', *fo-on*, ma. *fon*. A kínai átírás a szóvégi *n*-et szótagvéggel és külön *fan-c'ie*-val is, tehát kétszeresen jelzi, a dzsürcsi azonban ugyanolyan következetességgel jár el, mint az előbb: 290. *'o=yun-wen* 'néne', *eyu-un*, ma. *eyun;* 286. *'a-hun-wen* 'bátya', *ayu-un*, ma. *ayón;* 568. *'an=č'un-wen* 'arany', *alčn-un*, ma. *aisin* < **alčin;* 233. *wu=č'eng-yin* 'páncél', *uqči-in*, ma. *uqsin* < **uqčin;* 80. *ha=č'eng-yin* 'ünnep', *yači-in*, ma. *yačin*. A kínai átírás pontos annyiban, hogy a dzsürcsivel együtt jelöli a szóvégi *n*-et, de nem jelzi, hogy a dzsürcsi helyesírás azt a *fan-c'ie* segítségével teszi: 29. *'an-pan* 'nagy', *amba-an*, ma. *amban;* 143. *wei-han* 'ökör', *uiya-an*, ma. *iyan;* 185. *ha=rh-wen* 'hattyú', *yaru-un*, ma. *yaru;* 32. *kuo-lun* 'ország', *guru-un*, ma. *gurun;* 138. *mu-lin* 'ló', *muri-in*, ma. *morin;* 710. *'o-šen* 'nem', *eši-in*, ma. *esi*. A kínai az *-n*-et olykor sehogy sem jelöli, noha a dzsürcsi szokásához híven azt a *fan-c'ie*-val tagolja: 239. *mu-la* 'pad', *mula-an*, ma. *mulan*.

2. A szótagjelekkel kellett lejegyezni a kínai szóval végeredményben egyenrangúnak vett dzsürcsi csonka tövű szónak mindama járulékos többletét, amely a dzsürcsit a kínaitól alapvetően megkülönböztette. A képzők, ragok lejegyzése tehát a szótagjelek segítségével történt. Nem minden szótagjel képvisel szükségszerűen egy szótagot, akad köztük olyan is, amellyel többszótagú formánst rögzítettek.

Egész sor szótagjel félreismerhetetlenül képzők lejegyzésére szolgált. A leggyakoriabbak közül néhány példa:[1]

A [369] *'an*, dzsürcsi kiejtése *yan*, ismert nomen-képző: 270. *ča=ši-'an* 'okmány, parancs', *jaši-yan*, ma. *jasiyan;* 469. *ha=la-'an* 'felderítés', *qara-yan*, ma. *qarayan;* 552. *hu-ši-'an* 'szoknya', *yuši-yan*, ma. *yósiyan*, *yósiyan*.

A [22] *kiang* olvasata *gian*, a mandzsu helyesírás szerint *giyan:* 13. *šang-kiang* 'füst', *ša(n)-gian*, ma. *šanggiyan* < **ša-n-gian;* 619. *šang-kiang* 'fehér', *ša(n)-gian*, ma. *šanggiyan;* 616. *nun-kiang* 'zöld', *no(n)-gian*, ma. *niowanggiyan* < *ńoa-n-gian;* 617. *fu=la-kiang* 'vörös', *fula-gian*, ma. *fulgiyan* < **fula-giyan*, cf. *fula-yón*, *fula-buru*, *fula-ra-*.

A dzsürcsiben a mandzsunál is gyakrabban használt nomen-képző a [352] *ki*, *gi:* 6. *t'u-ki* 'felhő', *tu-gi*, ma. *tugi*, vö. *tu-si-xiyen* 'felhős', *tu-l-xun* 'borult': 17. *yi=ma-ki* 'hó', *ima-gi*, ma. *nimanggi* < *nima-n-gi*, vö. *nima-ra-* 'havazni'; 512. *se-ki* 'vér', *se-gi*, ma. *senggi* < **se-n-gi*, vö. gold *sé-ksa*, olcsa *sö-yse;* 626. *yi=č'e-ki* 'új', *iče-gi*, ma. *iče;* 690. *kuo=mi-ki* 'hosszú', *yolmi-gi*, ma. *yolmin*.

Szintén közismert, kicsinyítő képző a [98] *hung*, *yun*, *xun:* 736. *ko-hung* 'fényes', *ge-xun*, ma. *gexun* < *ge-xun*, vö. *ge-n-giyen;* 721. *'o=mu-hung* 'egyedül', *emu-xun*, ma. *emxun* < **emu-xun;* 539. *wu-su-hung* 'vad, nyers', *usu-xun*, ma. *esxun* < **esu-xun*.

Ragokat is aránylag szép számmal találunk szójegyzékünkben, noha normális körülmények között ilyenekre alig lehetne valami reményünk; de vö. I, 5. Íme közülük néhány mutatóba.

Az accusativus ragja a [36] *po*, *be;* úgy látszik, már a dzsürcsiben is ebben az alakban járult a velaris hangalakú szavakhoz is:[1] 337. *'o=hei-po* 'rossz', *exe-be*, ma. *exe-be;* 398. *wei=le-po* 'ügy, dolog', *uile-be*, ma. *weile-be;* 506. *me=ži=lan-po* 'szív', *mejile-be*, ma. *mujilen-be;* 762. *ho=lu=se=po* 'beszélgetés', *xerse-be*.

A genitivus egyik ragja a [560] *ni*[2] (de megvan a dzsürcsiben az *i* genitivus is): 32. *kuo=lun-ni* 'ország', *guru-un-ni*, ma. *gurun-i;* 272. *han-'an-ni* 'császár', *qa-yan-ni*,[3] ma. *yan-i;* 331, *'o=žan-ni* 'úr', *eje-ni*, ma. *ejen-i;* 754. *'o=mu-ni* 'egy', *emu-ni*, ma. *emun-i;* 853. *mi-ni* 'én', *mi-ni* (gen.), ma. *mini*.

Az egyalakú mandzsu *-me* igei adverbium a dzsürcsiben kettős alakban jelentkezik: [342] *mai*, *mai:* 380. *yi=ši-mai* 'elérni', *iši-mai*, ma. *isi-me;* [173] *mei*, *mei:* 394. *ku=li-mei* 'átköltözni', *guri-mei*, ma. *guri-me;* 410. *fu=t'e-mei* 'kisérni', *fude-mei*, ma. *fude-me*.

A kéttagú szótagjelek száma meglehetősen csekély a rendelkezésünkre álló anyagban. Annyi azonban kihámozható belőle, hogy az első szótag valamilyen igei formans, pl. visszaható, szenvedő igeképző, a második szótag pedig valamilyen gyakori rag. Úgy látszik, a dzsürcsi igé bizonyos képzett formáiban nem képzőt láttak a bennszülött grammatikusok, hanem az igeragozás sajátos alakjait; hasonló szemlélettel a mandzsu nyelvtaníróknál is találkozunk.[4] Ilyen esetek: [660] *tu=lu*,

[1] A mandzsu nyelvtanok a szóképzést meglehetősen sommásan tárgyalják, a homophon képzőket nem választják szét, funkcióikat nem határozzák meg pontosan, végül mindegyik szerző a képzőknek csak egy részét, a leggyakrabban használtakat veszi figyelembe. Diószegi Vilmos mindezeket szem előtt tartva 1946-ban doktori értekezésében módszeresen megvizsgálta az egész anyagot; értekezése, sajnos, mindezideig nem jelenhetett meg nyomtatásban.

Az említett *-yan (-gen, -yon)* deverbalis névszóképző, melynek *y*-je *χ*-val váltakozik; nomen actionis-t képez. Van egy ugyanilyen alakú denominalis nomen-képző is, ez a leggyakrabban deminutivumnak látszik: *bira-yan* 'patak' < *bira* 'folyó', *yar-yan* 'ág, gally' < *yar;* ez utóbbi alapszót csak a rokonnyelvek (többek között a dzsürcsi) ismerik. A *-giyan (-giyen)* névszót képez névszói tőből, vö. *yar-giyan* 'ág' (*yar-yan* 'ua.'). Minthogy a *-giyan, -giyen* leginkább *-n* tövű névszókhoz járul, egyesek *-nggiyan, -nggiyen* esetleg *-ggiyan, -ggiyen* változatáról is beszélnek. Ugyanez a helyzet a szintén denominalis *-gi* képzővel is, amely az *-n* tő után *-nggi* alakban jelentkezik, s amelyből egyes grammatikusok külön képzőt próbálták kikövetkeztetni. Azonban sem *-nggiyan*, sem *-nggi* képző nincs. Vegyük pl. a *girauggi* 'csont' szót, ennek csonka töve *gira*, teljes (*n*-es) töve pedig *gira-n* (ezt az alakot idézik leginkább a szótárak szintén 'csont' jelentésben); a csonka tőből való származék a *gira-ta* 'gyengecsontú', a teljesből a **gira-n-gi*, amelyből szabályosan, de másodlagosan keletkezett a mandzsu helyesírás *girauggi* alakja.

[1] Ez azért feltűnő, mert a dzsürcsi különben több olyan ragot őrzött meg kettős, velaris:palatalis alakban, amely a mandzsuban már csak egy alakban ismeretes. Közülük való például a dativus-lovativus ragja, amely a mandzsuban csak *-de* alakban ismeretes; a dzsürcsiben még *-du* és *-do* változatával találkozunk (a *-de* anyagunkban — nyilván nem véletlenül — elő sem fordul). Ilyen a dzsürcsi *-mai*, *-mei* igei határozószó, amelyet a mandzsu már csak *-me* alakban használ.

[2] A mandzsuban, mint ismeretes, a genitivus ragja általában *-i*, a *-ni* csak *-ng-re* végződő, kínai szavak után használatos. Ez utóbbival tévedés volna bárhogyan is összekapcsolni a dzsürcsi *-ni* genitivusi ragot. A dzsürcsiben a genitivus ragja kizárólag *-i*, és a *-ni* változatban az *-n-* a tőhöz tartozik, és azt csak helyesírási okokból kapcsolja a tulajdonképeni raghoz nemcsak a kínai átírás, hanem a dzsürcsi szótagolás is.

[3] E dzsürcsi tétel magyarázatául meg kell jegyeznünk, hogy a kínai *han* szótaggal átírt dzsürcsi írásjegy önmagában is a 'fejedelem' jelentésű szójelet képviseli; a kínai átírás szóvégi *-n*-je tehát csak akkor volna lehetséges, ha a szótagjel önállóan fordulna elő, de persze csak úgy, ha azt a dzsürcsi még az *-an fan-c'ie* jellel is jelölné. A dzsürcsi *qa* végeredményben azonos a mandzsu *χan* szóval (*qa-n* > *χan*), a *qa-yan* viszont mongol, illetőleg kitaj változata ugyanennek a szónak; a változat ez esetben persze nem fonétikai összefüggést jelent.

[4] F. Kaulen, Linguae Mandshuricae institutiones (Ratisbonae, 1856.), 33—34 hét coniugatio-t ismer: 1. activum, 2. passivum *(-bu-)*, 3. reflexivum *(-ja-, -jo-, -je-)*, 4. reciprocum *(-nu-, -du-)*, 5. inchoativum *(-na-, -no-, -ne-)*, 6. factitivum-causativum

duru: 447. *'a-è'i-tu-lu* 'mozogni', *aći-duru*, vö. ma. *aššа-* < **ačiša-*, vö. ma. *-du-*, *-ndu-* reciprocum-cooperativum igeképző. Ilyen a [206] *pu-lu, buru* is, amelyben a *bu* passivum-képző, a *ru* pedig, mint az előbbiben, az egyik felszólító mód ragja: 805. *t'a-t'i-pu-lu* 'tanítani', *tati-buru*, ma. *tači-bu-*.

3. Az eredetileg képzők és ragok lejegyzésére szánt szótagjeleknek szójegyzékünkben egészen különös használatával is találkozunk: meglepően gyakran tőszavakat tagolnak velük. Olyan esetet nem ismerek, amikor ugyanazt a tőszót szójel is, szótagjelek is rögzítenék; ugyanazt a szót, úgy látszik, csak egyféleképen volt szabad írni. A szótagírás kétségtelenül nagy haladás a kiejtés pontosabb visszadása terén, s nem lehetetlen, hogy az a reform, amelyet a 'kis' dzsürcsi írás megalkotása jelentett, az hozta magával a szójelek bizonyos fokú visszaszorítását is.

Bárhogyan áll is a dolog, szójegyzékünkben felünően sok a szótagjelekkel tagolt tőszók száma: 15. *ču-hei* 'jég', *ju-xe*, ma. *juxe;* 16. *pu-nen (nun)* 'jégeső', *bu-no(n)*, ma. *bono;* 33. *hei-è'e-ni* 'város', *xe-če-ni* (gen.), ma. *xečen;* 42. *ha-ša* 'falu', *γa-ša*, ma. *γašan;* 60. *t'i-fa* 'szenny', *ti-fa*, ma. *čifaχan;*[1] 66. *ya-ha* 'szén', *ya-χa*, ma. *yaχa;* 69. *če-è'e* 'határ', *je-če*, ma. *ječen;* 98. *yen-ti-hung* 'este', *yam-di-χun*, ma. *yamji;* 130. *me-è'u* 'szőlő', *me-ču*, ma. *muču;* 131. *hei-k'o* 'tök', *xe-ke*, ma. *xengke* < **xe-n-ke;* 140. *su-fa* 'elefánt', *su-fa*, ma. *sufan;* 160. *mie-hei* 'kacsa', *mie-xe*, ma. *niyexe*[2] (ɔ: *ńexe);* 191. *se-k'o* 'coboly', *se-ke*, ma. *sěke;* 208. *t'u-la* 'oszlop', *tu-ra*, ma. *tura;* 254. *ti-hai* 'hajó', *di-χai*, ma. *jaχa* 'csónak' < **jiχa, jaχôdai* 'hajó'; 342. *ha-sa-'an* 'szerencsétlenség', *γa-sa-γan*, ma. *γasχan* < **γasa-χan;* 385. *pei-ye-mei* 'szeretni', *bui-ye-mei*, ma. *buye-me;* 412. *to-šen* 'bemenni', *do-ši(n)*, ma. *dosi-;* 460. *sang-kuo-lu* 'sírni', *so(n)-γo-ru*[3] (imper.), ma. *songγo-;* 466. *mie-k'u-lu* 'térdelni', *mia-qu-ru* (imper.), ma. *niyaqôra-* < **niyaqôn* 'térd', **niyaqô-* 'térdelni', *niya* (ɔ: *ńa);* 559. *pu-su* 'vászon', *bo-su*, ma. *boso;* 516. *ši-li-hi* 'epe', *ši-li-xi*, ma. *silxi* < **sili-xi;* 680. *kai-pie* 'fogni', *γai-be*, ma. *γai-mbi* < **γai-n-bi;* 848. *ča-la-'an, ja-la-an* (ɔ: *jalan)* 'nemzedék', ma. *jalan*.

A szótagjelek komoly segítséget nyújtanak a szó pontos olvasásához, a kínai hanghelyettesítés által teremtett nehézségek kiküszöböléséhez. Már megállapított értékű szótagjelek segítségével olyan szavakat is el tudunk olvasni teljes biztonsággal, amelyek ez idő szerint sem a mandzsuból, sem a többi rokon nyelvből nem mutathatók ki.

A hanghelyettesítés kiküszöböléséhez, az egyes szótagjelek valóságos értékének a meghatározásához ez alkalommal is a rokonnyelvi adatok vallomásán keresztül vezet az út.

A kínai a [301] és az [561] írásjegyek értékét *le* átírással jelzi. A rokonnyelvi adatok figyelembevételével azonban világos, hogy a [301] értéke a dzsürcsiben valóban *le*, az [561]-é azonban *re*.

A [301] *le*, értéke *le:* 182. *pu-le-hei* 'daru', *bu-le-xe*, ma. *bulexen;* 370. *ko-le-le* 'félni', *ge-le-re*, ma. *gele-re;* 695. *fu-či-le* 'alatt, alul', *fe-ji-le*, ma. *fejile;* 601. *t'u-li-le* 'kívül', *tuli-le*, ma. *tule*, t. Ner. *tûlilä;* 755. *'o-le-hei* 'boldog; megelégedett', *e-le-xe*,[1] ma. *elexe;* 831. *wu-lu-le-pie* 'megengedni', *uru-le-be*, ma. *urule-mbi*.

Az [561] *le*, értéke *re:* 355. *t'e-tu-le* 'aludni', *dedu-re*, ma. *dedu-re;* 370. *ko-le-le* 'félni', *ge-le-re*, ma. *gele-re;* 372. *wo-wen-če-le* 'örülni', *or-gun-je-re*, ma. *urgunje-re;* 537. *'o-pi-le* 'jóllakni', *e-bi-re*, ma. *ebi-re*. Ez a *re* különben a dzsürcsi-mandzsu nomen futuri képzője.

Hasonlóképen egyszerű megállapítani, hogy a kínai *fu* átírás a dzsürcsiben a *fu* szótagértéken kívül *fo* kiejtést is jelent.

A [410] *fu*, a dzsürcsiben is *fu*-nak olvasandó: 231. *t'u-fu* 'kengyel', *tu-fu*, ma. *tufun;* 357. *fu-nie-lu* 'gondolkodni', *fu-nia-ru* (imper.), vö. ma. *funiyaχan* 'értelem' < **funiya-;* 535. *če-fu* 'enni', *je-fu*, ma. *je-* > *jefu* (imper.).

A [606] *fu* viszont a dzsürcsi *fo* szótagot képviseli: 81. *fu-wan-to* 'idő', *fo-on-do* (az *on* az *fan-c'ie*, tehát a szó *fon;* a *do* pedig helyhatározói rag, a mandzsuban *-de)*, ma. *fon-de;* 556. *fu-č'i* 'harisnya', *foči*,[2] ma. *fomoči, foji;* 691. *fu-huo-lo* 'rövid', *fo-χo-lo*, ma. *foχolon*.

A kínai *so* a hanghelyettesítés révén nem is két, de három dzsürcsi szótag átírására szolgál.

A [260] írásjegyet átíró kínai *so* mögött a dzsürcsiben is *so* keresendő: 618. *so-kiang* 'sárga', *so-gian*, ma. *suwa-yan, so-χon, so-boro* stb.; 819. *so-mi-pie* 'elrejtőzni', *so-mi-be*, ma. *somi-mbi*.

A [182] csak egy példában fordul elő, de értéke itt világosan *soq:* 445. *so-t'o-huo* 'részeg', *soq-to-χo*, ma. *soqtoχon*.

A [378]-as írásjegyet a kínai szintén *so*-val írja át, értéke azonban világosan *sol:* 524. *so-ki* 'zöldség', *sol-gi*, ma. *sogi* < **solgi*, vö. gold *solgé;* 326. *so-kuo* 'Korea, koreai', *sol-γo*,[3] ma. *solχo, solγo*, vö. mong. *solγo, solongγos, solongγod*.

(-bu-), 7. frequentativum *(-ča-, -čo-, -če-)*. L. ADAM i. m. 46—8, csak hat coniugatióról beszél: 1. activum, 2. passivum-causativum *(-bu-)*, 3. reciprocum *(-nu-, -ndu-)*, 4. cooperativum *(-ča-, -čo-, -če-)*, 5. elativum *(-na-, -no-, -ne-)*, 6. illativum *(-nji-)*. Az efféle felosztások erősen mesterkéltek, azért is mutatkoznak közöttük eltérések; GABELENTZ, HARLEZ, BUDENZ stb. nem is beszélnek coniugatiókról, hanem igeképzőkről. A mandzsu coniugatio történeti szempontból mégis figyelmet érdemel, mert bennszülött grammatikusok hagyományát tükrözi; nyilván ezért ragaszkodott hozzá ZAKHAROV is kitűnő mandzsu nyelvtanában.

[1] A GRUBETól idevont ma. *lifaχan, lifaχa* nem tartozik ide.

[2] A mandzsu *ń (nj-)*-vel szemben néhány esetben *mj*-t találunk a dzsürcsiben és a rokon nyelvekben: 466. *mia-qu-ru* 'térdelni', ma. *niyaqôra-*, g. *ńaχora*, ol. *máχχore*, or. *meχura-*, *megoro*.

[3] A kínai *sang* idegennyelvi *song* átírására meglehetősen ritka, de szabályos hanghelyettesítés, amelyet eddig nem igen vettek észre. Magyarázata az, hogy a közép-mandarin nem ismer *ong* szótagot, csak *ung*-ot; a kínaiak idegennyelvi *ong* átírására nem az *ung*-ot, hanem az *-ang*-ot használják. Ilyen a mongol-kínai szójegyzékből 15. *so-lung-ha* 'szivárvány', *solongγa*; 452. *mang-ho* 'mongol', *mongqol*. Igen érdekes, hogy e kínaiak kényelmetlen *-ong* szövéget ugyanez a szótár néha *fan-c'ie*-vel oldja meg, ami itt különben teljesen szokatlan eljárás: 505. *so-wang-ku* 'kiválasztani', *songγu*; 109. *so-wang-ki-na* 'hagyma', *songgina*. E. HAENISCH nem ismerve fel e hanghelyettesítést, a Mongolok Titkos Történetéről közölt munkáiban mindenütt, még a címlapon is, hibásan *manghol*-t ír. Hasonló hanghelyettesítéssel a kínaiak az idegennyelvi *om, on* szövéget szintén *am, an* írásjegyekkel adják vissza. A mongol-kínai szójegyzékben ilyen például 228. *'an-tie-kan* 'tojás', *ömdegen;* a GRUBE-féle dzsürcsi szójegyzékben ugyanígy magyarázandó: 401. *t'an-sun-mei* 'gyűjteni', *tom-su(o)-mei*, ma. *tomso-*; 682. *nan-ha-kung* 'nyugodt, békés', *nom-χa-χun*, ma. *nomχoχon*; 646. *'an-šo* '11', *omšo*, ma. *omšon*. Az utóbbit tévesen *amšo*-nak olvasta legutóbb KOTWICZ i. m. 185—9, sőt megengedhetőnek tartotta PELLIOT: T'oung Pao XXVIII, 172 is.

[1] GRUBE a dzsürcsi szóval tévesen a ma. *elexun*-t egyezteti.

[2] P. PELLIOT Journal Asiatique I (1925.), 242 a dzsürcsi szót tévesen **fuči* alakban rekonstruálja, minthogy nem vette figyelembe az eredeti dzsürcsi írásjegyeket, csak a kínai átírást, amely valóban az *u* olvasatot is megengedné.

[3] A szövég dzsürcsi helyesírásában némi zavar mutatkozik. A szó második tagját alkotó [304]-es írásjegy értéke a 701. tételben ugyanis *kuo-lo*, azaz *γor*. Ez annyit jelentene, hogy a fenti szót *sol-γor*-nak kellene olvasnunk; a kínai átírás ilyen olvasatot nem zárna ki, de a dzsürcsi szövégi *r* egyelőre megmagyarázhatatlan.

A kínai hanghelyettesítés feloldása, a kínai átíráson keresztül azonos kiejtésűnek látszó dzsürcsi írásjegyek pontos értékének a meghatározása nem mindig ilyen egyszerű. Különösen olyankor állunk szemben komoly nehézségekkel, amikor valamely szótagjel csak egy vagy két példában fordul elő, és a szó rokonsága nem világos, vagy az adatban éppen még valami másolási vagy értelmezési hiba is rejtőzik.

A problematikus esetek jellemzésére vegyük például a kínai *fei* szótagot, amely nem kevesebb, mint hat dzsürcsi írásjegy átírására szolgál.

A [81] *fei* két esetben fordul elő: 270. *ča-ši-'an fei-cī*, a kifejezést Grube 'Tafel mit Inschrift, Standarte' értelmezéssel kísérte. A kínai (3581) *ling-* (4193) *p'ai* azonban pontosabban azokat a pársavas, legtöbbször fémből (aranyból, ezüstből, bronzból) készült táblácskákat jelenti, amelyek a Yüan- és a Ming-korban is afféle nyílt parancs céljaira szolgáltak. Különösen jól ismerjük a mongol korból ezeket az ujgúr, 'phags-pa, kitaj, dzsürcsi stb. írásos táblácskákat, amelyeket röviden *p'ai-cī*-nak (*„Paizah"*) nevezünk. Grube nem tudott mit kezdeni a [81]-es írásjeggyel, pedig a megfejtés egyszerű: a dzsürcsi írásjegy a kínai *p'ai-cī* átírása, mégpedig *fai-se* alakban. Csak azt kell tudni hozzá, hogy a kínai szókezdő *p-* a Ming-kori átvételekben szabályosan *f-* alakban jelentkezik; vö. pl (4197) *p'ai* 'rend, sor; felállít, csatasorba állít' > ma. *fai-da-*. A *ča-ši-'an* a kínai *ling* szó fordítása, jelentése 'parancs', és *jaši-γan*-nak olvasandó. Magyarázatunk kifogástalanságát mutatja a [81]-es írásjegy második előfordulása: 500. *fei-t'a* 'szemöldök', amely ezek szerint *fai-ta*-nak olvasandó, és kifogástalanul egyeztethető vele a ma. *faitan* 'ua.'.

A [82] írásjegy, mint már rámutattunk (I, 1), Grube tévedése folytán kétolvasatú szóként szerepelt: *fei* és *mu-t'a*. Említettük, a *fei* olvasat úgy keletkezett, hogy a [82] írásjegy feltűnően hasonlít a [81]-hez, amelynek — és csakis annak — *fei*, illetőleg *fai* a kiejtése. A *fei-t'a*, *fai-ta* egyszerűen visszatelepítendő a [81] írásjegy alá, a [82] írásjegy olvasata pedig *mu-t'a*, amellyel itt most nincs dolgunk.

A [492] *fei* példaanyaga nem mentes a problémáktól, de értéke nehézség nélkül *fi*-ben állapítható meg: 224. *fei* 'ecset', *fi*, ma. *fi*; 245. *hu-fei* 'fazék', *χu-fi*, vö. ma. *χofin*, mong. *qubing*, *quubing*. Mind a kettő kínai jövevényszó: *fi* < kín. *pi*, *χu-fi* < kín. *hu-ping*; megjegyzendő ugyanis, hogy a Ming-korban nemcsak az ó-mandzsu *p*-ből keletkezett *f-* (vö. I, 4), hanem *i* előtt a *b*-ből (kínai *p-*) is.[1] A 468. *ča-ši-fei* szabályosan *ja-ši-fi*-nak olvasandó. Tulajdonképen csak a jelentése körül volt nehézség, Grube ugyanis kérdőjellel a 'verteilen' jelentéssel próbálta értelmezni, azonban a kínai *fen-fu* jelentése nem 'elosztani', hanem 'parancsolni', vö. Rüdenberg, 184. 1, s. v. *fen*. A *ja-ši-fi* természetesen a fenti *ja-ši-γan* szóval tartozik össze, illetőleg a dzsürcsi *ja-ši* egyik igei adverbiuma.

[1] A *b* > *f* változás a mandzsu szókészlet nem kínai elemeiben szintén közönséges, mégpedig nem csupán *i*, hanem minden magánhangzó előtt: ma. *jafa-* 'fogni', g. *jafa-*, *japo-*, or. *jawa-*, t. Ner. *jowa*; ma. *afa-* 'támad, harcol' < * *awa-*, mong. *abu-*, közép-mong. *aba-*; ma. *xefeli* 'has' < **xeweli*, mong. *kebeli*; ma. *tolozon* '15' < **towu*, **tawu*, mong. *tabu* (+ *χon*). A fejlődés iránya *b* > *w* > *f* volt. Érdekes, hogy a mandzsuban a *w* ismeretlen az *i*, *o*, *u* előtt, és hogy a mandzsu helyesírásban *wi*, *wo*, *wu*-t írunk, de azt *fi*, *fo*, *fu*-nak kell olvasni; vö. A. Orlov, Grammatika manjčžurskago jazyka (St. Pbg., 1873., 17. § 26.).

Az [529] *fei* Ming-kori értéke kétségtelenül szintén *fi*, mint az a 829. *wo-fei* 'lenni', *o-fi*, ma. *o-fi* adatból is kiderül. Ez a *fi* szótag még két másik dzsürcsi szóban fordul elő, Grube nem ok nélkül, egyiket sem tudta magyarázni. A 139. *'a-fei* 'oroszlán' szót magam sem tudom kimutatni ez idő szerint a rokon nyelvekben; esetleg idevonható a ma. *afiya tura* 'oszlop a tető alatt' kifejezés, ha az oszlopot oroszlán-figura díszítette, ami elvileg nem lehetetlen, de a szótári feljegyzésekből nem igazolható. A dzsürcsi *a-fi* 'oroszlán' szó mindazonáltal hitelesnek tekintendő, mert megtaláljuk egy eddig szintén feldolgozatlan dzsürcsi-kínai szójegyzékben[1] is, mégpedig a 432. tételben *a-fei-a* alakban, amely egy *afiya* olvasatot tesz fel. Az *i* és *iya* alakok egymással szemben szabályosak, és az *i* a régibb.[2] A kérdéses *fei* szótagot tartalmazó másik dzsürcsi szó szójegyzékünk 247. (és 248, valamint 579.) tételében fordul elő: *fei-pen* 'lámpa', olvasata *fi-bu(n)*. Ebben az alakban hiába keressük a mandzsuban, de ha meggondoljuk, hogy egy dzsürcsi *fi* szótagnak elvileg — mint azt éppen az imént láttuk — *fiya* is megfelelhet a mandzsuban, s így egy **fiyabun*-t következtetünk ki, már nehézség nélkül egyeztethetjük a ma. *xiyabun* 'ua.' szóval. Az *f-* ∽ *x-* megfelelésre ugyanis magából a mandzsuból is tudunk példát: *fulgiyan* 'vörös' ∽ *χulgiyan* 'ua.'.

Az [578] *fei* értéke a dzsürcsiben ismét *fi*, noha csak egyetlen egyszer fordul elő, mégpedig olyan szóban, melyet Grube nem tudott azonosítani: 626. *fei-č'eng* 'fény, fénylő'. Ilyen szót, illetőleg egy *fi*-tövet ismét hasztalanul keresünk a mandzsuban, de annak újabb *fiya*-változata megint kimutatható, vö. *fiyangγa* 'ua.' < **fiya-n-γa*.

Végül, a [602] *fei* szintén csak egy adatban fordul elő: 373. *fei-hi-la* 'mérgelődni, haragudni'. Grube a ma. *foχodo-* 'zornig sein' igével próbálta egybevetni, de egyeztetése elfogadhatatlan. Szerintem

[1] A Morrison féle *Hua-yi yi-yü* egyéb szójegyzékeivel együtt a dzsürcsi rész is Japánba került, s ott az Iwasaki- féle Seikado-könyvtárban őrzik. Ez a szójegyzék a dzsürcsi szavakat csak kínai átírásban tartalmazza, tehát a Hui-t' ung-kuan-ból került ki; a szójegyzék 1080 tételt tartalmaz. Nem régiben kiadta Ishida Mikinosuke a Kuwabara-Emlékkönyvben (1291—1323), sajnos, minden nyelvi magyarázat vagy értékelés nélkül; a kínai írásjegyeket semmiféle átírás nem kíséri. Ishida kiadása csak óvatossággal használható, mert sok benne a sajtóhiba. Az Aurousseau-féle *Hua-yi yi-yü* dzsürcsi-kínai szójegyzéke szintén kizárólag kínai átírásban közli a dzsürcsi szavakat, és 1156 tételből áll. Pelliot: T'oung Pao XXXVIII, 284 a két dzsürcsi-kínai szójegyzéket az eltérő tételszám miatt különbözőnek tartja. Pillanatnyilag nem tudnám eldönteni, hogy a japáni példány 1080-as tételszáma hiteles-e, vagy esetleg Ishida kihagvásainak tulajdonítandó-e, mert a háború alatt a Kuwabara-Emlékkönyvem is, a belőle készült különnyomat is elpusztult. Szerencsére megmaradt azonban egy szintén kínai átírásos dzsürcsi-kínai szójegyzéknek a fényképmásolata, amelyet Tokióban a Töyö Bunko-ban készítettek számomra. Későbbi időpontban tudnám csak meghatározni, hogyan viszonylik ez a fényképmásolat Ishida és Aurousseau példányaihoz; adataimat ebből a fényképmásolatból merítem.

[2] Az *iya* > *i*, *iye* > *i* váltakozás elég gyakori magában a mandzsuban is: *usiriyan* 'nedves' ∽ *usirin*, *lasiriya-* 'forogni, birkózni' ∽ *lasiri-*, *efiye-* 'játszani' ∽ *efiri-*, *telgiyen* 'nadrágszíj' ∽ *telgin*, *usiriye-* 'belélekzeni' ∽ *usiri-*, *fulmiyen* 'köteg, teher' ∽ *fulmin*, *jelgiyen* 'sapka-pánt' ∽ *jelgin*, *xefeliye* 'has' ∽ *xefeli* stb. A régibb állapotot az egyszerűbb *i* képviseli, mint arról a Tongki Iuqa aqó xergen-i bitxe is tanúskodik: *ibida*, 'gyűlölő', ma. *ibiyada*; *funixe* 'haj', ma. *funiyexe*; *nečixe-* 'megnyugtatni', ma. *nečiriye-*; *ekixun* 'hiányos', ma. *ekiyexun*; *ekinde-* 'elvenni, ártani', ma. *ekiyende-*; *gučixire-* 'hurcolni', *gučiriyere-*. Vö. W. Fuchs, Beiträge zur mandjurischen Bibliographie und Literatur. Tókyó, 1936, 54.

a ma. *fuxiye-* 'haragudni' igére kell gondolnunk, s szavunkat ennek megfelelően *fui-xi-ra* alakban kell olvasnunk. A ma. *fuxiye*-vel azonos tőből képezték a ma. *fu-če-* 'ua.' szót is. A *xiye* ∽ *xi* megfelelés, mint láttuk, teljesen szabályos, a *fu-* és *fui*-tő pedig úgy viszonylik egymáshoz, mint a ma. *fuifu-* 'főni, forrni' és a *fuye-* 'ua.'. (Nem lehetetlen, hogy a ma. 'mérgelődni' és 'főni' ige etimológiailag is összetartozik egymással.)

4. A szótagjelek hangértékének megállapítása során több esetben felvetődött annak a lehetősége, hogy a kikövetkeztetett, kétségkívül a Ming-korra egyedül érvényes olvasat mellett ugyanannak a szótagjelnek a Kin-korban, tehát az írás megalkotásának az idejében más lehetett az értéke. Így világos, hogy a [492] a Ming-korban *fai* ugyan, de a Kin-korban ugyanaz *pai* lehetett csak; az [529] és az [578] a Ming-korban egyöntetűen *fi*-nek hangzott, az [529] azonban a Kin-korban *bi* lehetett, az [578] viszont *pi*, stb.

Mindezek a mozzanatok arra indítanak, hogy a 'kis' dzsürcsi írás Kin-kori hangértékeivel kapcsolatban is felvessünk bizonyos kérdéseket. Egyedül a jelenlegi, Ming-kori kulcs birtokában megjegyzéseink csak meglehetősen általános, inkább tapogatózás jellegű megállapításokra korlátozódhatnak. Bizonyossággal e területen csak akkor mozoghatnánk, ha a Kin-kori kiejtésre vonatkozólag a szerencsés véletlen a Ming-kori dzsürcsi-kínai szójegyzékhez hasonló, kulcs-értékű forrást hozna napvilágra. Hogy effélékre joggal számíthatunk, elegendő utalnunk a *Wen-yüan-k'o šu-mu* című műre (megjelent a *Siü-hua-čai c'ung-šu* gyűjteményes mű 18. fejezeteként), mely a dzsürcsi könyvek jegyzékében említ egy *Zu-čen cī-mu*-t, azaz egy dzsürcsi ábécét is.[1] Ez az 'ábécé' természetesen nem egyéb, mint az összes dzsürcsi írásjegyek jegyzéke, valamilyen rend szerint, a hozzájuk tartozó kínai kiejtést jelölő átírással együtt.

A rendelkezésre álló Ming-kori anyag alapján is tehetünk azonban néhány megfigyelést. Eleve valószínűnek kell tartanunk, hogy a Kin- és Ming-kori kiejtés nem volt oly mértékben eltérő, hogy az írás használatát lehetetlenné tette volna. Ha meg éppen figyelembe vesszük a Kin-kori dzsürcsi nyelvnek azt a, sajnos, meglehetősen sovány anyagát, amely a *Kin-ši* 135 fejezete végéhez csatolt dzsürcsi szójegyzékben ránkmaradt, akkor nem nehéz megállapítanunk, hogy pl. a szójelekkel, sőt a szótagjelek segítségével írt szavaknak egy része is, teljesen azonos a XII. és a XVI. században.

Íme az egyező anyagból néhány példa: 574. *sele* 'vas' ∽ Kš. 11b *sie-lie* 'kard', *sele* (vö. mong. *selme* 'kard'); 39. *ali-in* 'hegy' ∽ Kš. 11b *a-lin, alin;* 432. *nuši-in* 'békés' ∽ Kš. 11a *nu-šen, nušin;* 568. *alču-un* 'arany' ∽ Kš. 12a *ngan-č'un, alčun;* 104. *χoldo* 'fenyő' ∽ Kš. 12a *huan-tuan, χoldon;* 492. *uju* 'fej' ∽ Kš. 10b *wu-šu, uju;* 668. *amba-an* 'nagy' ∽ Kš. 9a *ngan-pan, amban;* 32. *guru-un* 'ország' ∽ Kš. 9a *kuo-lun, gurun;* 620. *saχa-lian* 'fekete' ∽ Kš. 10b *sa-ho-lien, saχalian.*

[1] Vö. A. Wylie: On an ancient inscription in the Neu-chih languge: Journ. of the Roy. As. Society 1860: 336; Terrien de Lacouperie: The Djurtchen of Mandshuria: Journ. R. A. S. 1889: 450.

De voltak persze a két korszak nyelve között olyan — nem is lényegtelen — eltérések is, amelyek alapján a különbözőség kérdését okvetlenül fel kellett vetnünk.

Bizonyos esetekben a szójelnek más értéke lehetett a Kin-korban és más a Ming-korban. A [116] írásjegy szójegyzékünk szerint *nialma*-nak olvasandó, a *Kin-ši* szójegyzékében viszont ugyanebben a jelentésben *nai* fordul elő. A *nai* alak ismeretes a goldban ma is; változatai: *nei, né*, ol. *ńe*, or. *ni, ńe*. A *nialma* és a *nai* kétségtelenül összefüggenek egymással, ha ma még nem is látjuk világosan, hogyan. Az is kétségtelen, hogy a *nialma* — származékszó.[1]

A [250]-es írásjegyet a szójegyzék kínai átírása szerint *inengi*-nek kell olvasni. Az *inengi* (ma. *inenggi*) azonban szintén világosan származék. Nemcsak a *-gi* képzőt ismerjük jól hasonló funkcióban (vö. II, 2), hanem a feltehető *ine* alapszó is igazolható a gold *ini* segítségével. Nagyon valószínű tehát, hogy a szójel a Kin-korban *ine (ini)* alakban volt használatos, a szót a Ming-korban viszont már csak a képzős alakban ismerték (mint később a mandzsuban is), és a régi szójelet az új, immár egységnek érzett alak számára is megtartották.

Ismét másfajta problémákat vet fel a [9] írásjegy, amelyet a kínai átírás szerint *ni-hun*-nak kell olvasni, jelentése '16'. A Ming-kori dzsürcsiben a jel olvasata *nilχun*, és összevetendő vele a ma. *niolχon* (ɔ: *ńolχon*) 'az első hó 16. napja'. Ugyanezt a számnevet azonban a *Kin-ši*-ben még *žu-lu-huan*, azaz *jurχon* alakban találjuk meg. A három adat összefüggését szerencsére jól látjuk: *nilχun* és *niolχun* típusú változatokat magából a mandzsuból is ismerünk *(nilχón* 'csúszós' ∽ *niolχon; nišumbu-* 'hozzáfűzni' ∽ *niošumbu-* stb.). A szókezdő mandzsu *ni- (ńi-)* mongol *ji*-vel szemben szintén szabályos (ma. *niru-* 'írni' ∽ mong. *jiru-* stb.); márpedig a dzsürcsi számnevek 11—19-ig kétségtelenül mongol eredetűek, pontosabban — nézetem szerint — kitaj közvetítéssel kerültek a dzsürcsibe.

Mint említettük (I, 4), a mandzsu szókezdő *f-* a szavak egy részében korábbi *p*-re vezethető vissza. Nos, ez a *p*-előzmény korántsem valami meghatározhatatlan prehistorikus korra nyúlik vissza, hanem a XII. századi dzsürcsibe. A *Kin-ši* rövid szójegyzékében ugyanis ezeket találjuk: *p'o-lu-huo*[2] 'kalapács', *poluχo* vagy *polχo* ∽ ma. *folχo, folχo* < **folu-χo; p'u-lu-hun* 'yászonzsák', *puluχun*, vagy *pulχun* ∽ ma. *fulχó* < **fulu-χo;* mgr. *oloků, uluků*, dahúr (Ivanovskij) *fologó; p'u-yang-wen* 'a legfiatalabb fiú', *puyangun* ∽ ma. *fiyangyó; p'u-la-tu* 'szemvörösség', *puladu* ∽ ma. *fulata.*

Ebből természetesen az következik, hogy azokat a dzsürcsi írásjegyeket, — akár szójelek, akár szótagjelek, — amelyek az ilyen típusú

[1] G. J. Ramstedt: Die Palatalisation in den altaischen Sprachen: Mélanges de philologie offerts à M. J. J. Mikkola (Helsinki, 1931.), 241—2 kísérletet tett a szó etimológiai magyarázatára. Szerinte a kiindulópont a *nai* (ezt még egy kikövetkeztetett koreai **nāi*-jal is egyezteti), ennek többesszámi alakja volna a **nai-l*, belőle fejlődött a **ńal-*, amelyhez a *-ma* melléknévképző járult; jelentése pedig eredetileg 'menschen-lich, humanus' lett volna, amely később átadta volna a helyét a mai, másodlagos 'homo'-nak.

[2] P. Pelliot: Journ. As. 1 (1925.), 263 *p'o-la* alakból indul ki, valóban ebben a formában ismerjük a szót a *Kin-ši* régebbi kiadásaiban. A Huszonnégy Történetíró (köztük a *Kin-ši* Po-na-pen-kiadásában azonban, amely számos esetben eredetibb változatokat tartalmaz, a szó három tagból áll, s a harmadik a korábbi kiadásokban hiányzó *huo* szótag.

szavak szókezdőjét a Ming-korban *f*-fel jelezték, a Kin-korban *p*-vel olvasandók.

Már a Ming-kori szójegyzékben feltünik, hogy bizonyos szavakban a mai mandzsu *ni- (ńi-)* szókezdővel szemben *i- (yi-)* szókezdőt találunk: 17. *yi=ma-ki* 'hó', *ima-gi*, ma. *nimanggi;* 108. *yin-ma-la* 'eper', *im-ma-la*, ma. *nimala*, sőt *imalan*. A jelenség a Kin-korban, úgy látszik, még általánosabb, ha ugyan nem kizárólagos jellegü. A *Kin-šī*-ben például *i*-t találunk olyankor is, amikor a szójegyzékünk *ni*-t ad: Kš. *yin-ču* '60', *inju* ∽ 659. *ning=ču*, *ninju*, ma. *ninju;* Kš. *yin-su-k'o* 'gyöngy', *injuke* ∽ 572. *ning=ču-hei*, *ni(n)ju-xe*, ma. *ničuxe*. A kérdéses írásjegyek természetesen *i- (yi-)* szókezdővel hangzottak a Kin-korban.

Egyik-másik szótagjel régi, Kin-kori eltérő olvasata olykor megjelenik a Ming-kori szójegyzékben is: ott új hangtani értékével keveredve már nem kis zavart okoz.

A [71]-es írásjegy értéke Grube szerint *'a* és *ha*. A valóságban a szótagjel értéke a Kin-korban *χa* volt, a Ming-korban azonban már csak *a*. Az ide tartozó esetek nem nélkülözik a külön problémákat sem:

119. *'a-pu-ha* 'levél', Kin: *χabu-χa*, Ming: *a-bu-χa*, ma. *afaχa* < **awaχa* < **abaχa* (vö. *abdaχa* < **abduχa*), g. *χabdatá*, *hábdata*, ol. *hábdata*, or. *abdasa*, orok *hamdatta*, kilin *habdanna*, negidal *kaptaxin;* vö. I, 4;

209. *fa-'a* 'ablak', *faχ-χa*, ma. *fa*, g. *páıca*, ol. *paıca*, szamar *pāıva*, orok *pāva*, or. *pava*, *pā*, negidal *paga*, *paha;* vö. gilják *paχ;*

349. *ča-'a-ki* 'könnyü', *ja-χa-gi*, ma. *ja*, g. *ja*, *ǰa*, *ďa*, or. *ja*, ol. *dzja*, negidal *ďa;*

497. *ša-ha* 'fül', *ša-χa*, ma. *šan*, g. *šejá*, *še*, *sa*, ol. *sia*, szamar *seja*, *šaŋ*, orok *sieni*, kilin *sien*, or. *šo*, *še*, szgr. *šen*, neg. *sen*.

A szótagjel *χa* értékét az első három adatban a Ming-kori dzsürcsi már nem ismerte,[1] ott viszont a rokonnyelvi adatok kifogástalanul igazolják; az utolsó adatban a szójegyzék átírója még jelzi a *χa* értéket, itt a rokonnyelvi adatok mégsem világítják meg kellően a szerepét.

Bizonyos mozzanatok arra mutatnak, hogy a Ming-kori dzsürcsi szójegyzék talán nem is azt a nyelvjárást képviseli, mint a XII. századi, *Kin-šī*-ben közölt anyag.

A *Kin-šī*-ben ugyanis az 'öreg' jelentésű szó *sa-ta* alakban van feljegyezve, amely világosan *saqda*-nak értelmezendő. Pontosan megegyezik vele a ma. *saqda*, g. *sakja*, or. *sagdi*, t. *sagdi*, *hagdi*, *χagdi* stb. Ezzel szemben szójegyzékünkben 718. *sa=la-ta* alakot találunk, ami viszont csak *sarda* olvasatot takarhat.

[1] Felvethetné valaki, hogy a [71] értéke nem *ha (χa)*, ahogy gondolni hajlandók vagyunk, hanem csak egyszerűen *'a*. Valóban, a 41. *fa-'a* első írásjegyének, az [542] *fa*-nak az értéke *faχ*, mint az a 315. *fa-ši* 'kézmüves' értelmezéséből kiderül; a *fa-ši* ugyanis kétségtelenül *faχ-ši*-nak olvasandó, vö. ma. *faqsi* < mong. *baγsi* < kín. A 349. adat [371] *ča* szótagja csak ebben a szóban fordul elő, s elvileg lehetséges, hogy eredetileg ez is *čaχ* szótagot képviseli. Azt azonban már bajos elképzelni, hogy a 119. *'a-pu-ha* adatát szókezdő *h* nélkül kelljen olvasni, amikor ez a régi *χ*- olyan kétségtelen adatban is jelentkezik, mint 551. *ha-tu*, *χadu*, ma. *adu*. Azt aztán semmiképen nem lehetséges feltenni, hogy a 497. *ša-ha* adatában a kínai átírást nem tekintjük a dzsürcsi tagolás zsinórmértékének (éppúgy, mint a *mu-lin*, *kuo-lun* esetében), és az [583] *ša* szótagjelet szintén *šaχ*-nak magyarázzuk, mert ezt a 42. *ha-ša* 'falu', *χa-ša*, ma. *χašan*; 222. *hao-ša* 'papír', *χau-ša*, ma. *χoošan* adatok végképen nem engedik meg.

Arra nem gondolhatunk, hogy valami rejtélyes elírással van dolgunk, mert pontosan azonos körülmények közt másutt is megjelenik ez a különös *r*: 549. *yi=r-ti-hung* 'fésű', *ir-di-xun*, ma. *ijifun* < **ikdi-fun*, vö. I, 4.

Nem lehet vitás, hogy sajátságos nyelvjárási külön fejlődéssel állunk szemben, amely abban áll, hogy bizonyos szótagvégi mássalhangzók *r*-ré változnak. A jelenség nem ismeretlen előttünk, csak nem a mandzsuból, hanem a kitaj egyenes leszármazottjának tartott archaikus mongol nyelvjárásból, a dahúrból. Poppe szerint (Dagurskoe narečie, 140—1, Asia Major X, 211—2), aki a jelenséget először írta le részletesen, a szótagzáró *γ*, *g*, *s*, *b*, *d* a dahúrban *r* alakban jelentkezik: *χovīr* 'kút' < *quduγ*, *Kūrji-* 'feljönni' < *köbčī-*, *olōr* 'nép' < *ulus*, *χarχū-* 'szúrni' < *qadqu-*. Érdekes, hogy a ma. *saqda* is megvan a dahúrban, mégpedig a várható *sardī* alakban (Dag. nar. 90). Hasonló változást kimutathatunk a szolonból is, de benne Poppe dahúr hatást keres; vö. Poppe, Materialy po solonskomu jazyku, Lgd. 1931, 104.

A dahúr nyelv sajátságos *-r* fejleménye kétségtelenül nem sorolható e nyelv neologizmusai közé, mint Poppe gondolta; a Ming-kori dzsürcsi azt a XV—XVI. századig visszaviszi, oda pedig csak a kitajból kerülhetett. Ebből viszont az is következik, hogy ha megvolt már a kitajban, a dahúrban is csak kitaj örökség lehet, nem pedig kései, dahúr különnyelvi fejlemény.

A kínai írásjegyek tekintetében szintén felmerül a Kin- és Ming-kori kiejtés közötti különbség. Eleve valószínűtlen, hogy a 'kis' dzsürcsi írás már annak a jellegzetes közép-mandarin nyelvjárásnak az alapján készült volna, mint amelyik a szójegyzékünkben tükröződik, s amelynek hatása a dzsürcsi írás „kínai" írásjegyeiben is felfedezhető. Ellenkezőleg, az a valószínű, hogy a 'kis' dzsürcsi írás kínai írásjegyeket tagoló jegyei nem is közép-, de ó-mandarin nyelvjárásra támaszkodtak.

Bizonyos fokú valószínűséggel egyelőre csak azt állapíthatjuk meg, hogy szójegyzékünk ama írásjegyei, amelyek a kínai szóvégi *-ng* helyén álló közép-mandarin *-n*-et tagolják a *fan-c'ie* rendszer szerint, eredetileg — tehát a Kin-korban — *-ng*-vel hangzottak.[1] A végső szót ebben a kérdésben csakúgy, mint általában a Kin-kori kínai nyelv jellegének a meghatározásában a XII—XIII. századi dzsürcsi feliratok feldolgozása után mondhatjuk ki.[2]

[1] Minden további magyarázat nélkül *-ng* szóvéggel olvassa a kérdéses kínai szavakat S. W. Bushell, Inscriptions in the Juchen and allied scripts: Actes du XIe Congrès International des Orientalistes II (Paris, 1898.), 11—35. A szóbanforgó írásjegyek szóvégi *-ng*-jének a magyarázatához fel kell tennünk, hogy a szójegyzék nem a Kin-kori anyag szerint tagolta a kínai szavakat, hanem önállóan, a valóságos egykorú kiejtésnek megfelelően; ez magyarázná, hogy régi, ó-mandarin szóvégi *-n*-et és *-m*-et is tagolhattak olyan írásjegyekkel amelyek eredeti *-ng*-ből fejlődtek *-n*-né. Írásjegyeink Kin-kori *-ng*-je mellett szólna az, hogy a *Kin-šī*-ben ennek a szóvégnek nincs *-n* értéke sehol, továbbá az, hogy az 1224-i nagy felirat futólagos áttekintése során csak olyan kínai szavakban találkoztam velük, amelyekben eredeti *ng*-vel kell számolnunk.

[2] Számolnunk kell még a kínai jövevényszavaknak egy egészen sajátságos csoportjával, amelyet az jellemez, hogy megtalálhatók dzsürcsi közvetítéssel a mandzsuban, továbbá természetesen a Ming-kori, Kin-kori dzsürcsiben, ahová szintén nem közvetlenül, hanem kitaj stb. közvetítéssel kerültek. Ezek között kell említenünk pl. az 569. *ku-wen'* jade', *gu-un* szót, amely ismeretes a ma.-ban *gu (gū)* alakban, ránkmaradt a kitajból (*Liao-šī*: *ku-wen*, *gun*) és végsőfokon a kín. *yü* < **ngjwok* átvétele. Még meglepőbb a 261. *yang* 'taël', *yan;* a szót jól ismerjük a mandzsuból szintén *yan* alakban. Forrása a kínai *liang*, de ismét nem közvetlenül, hanem a koreai *yang* kiejtésen keresztül.

5. A dzsürcsi helyesírás az előző fejtegetések alapján igen egyszerűnek látszik: a szójelek után következnek a képzők, a ragok; az interpunctio kérdése a szójegyzékben fel sem merül, de nyoma sincs a minta-okmányokban sem, mint az különben a kínai írás természetéből következik.

A *fan-c'ie* rendszerű tagolás az egyetlen, ami a szavak síma olvasásában némi bonyodalmat okozhat.

A legegyszerűbb eset az, amikor a szójelben foglalt tőszó ugyanarra a magánhangzóra végződik, mint amelyikkel a *fan-c'ie*-szótag kezdődik. Ilyenkor csak arra kell ügyelni, hogy *egy* vokális olvasandó, nem kettő, esetleg hiátussal, mint a mongol átírásokban (pl. *qa'alqa* 'kapu', *üjü'ür* 'vége valaminek'). Ilyen típusú példák: 64. *ja-da-an* 'fal', *jadan;* 848. *ja-la-an* 'nemzetség', *jalan;* 81. *fo-on* 'idő', *fon;* 5. *edu-un* 'szél', *edun;* 569. *gu-un* 'jade', *gun;* 39. *ali-in* 'hegy', *alin;* 580. *uli-in* 'vagyon', *ulin.*

A *fan-c'ie* kínai szabású értelmezéséből következik, hogyha a *fan-c'ie* szótagok utolsó és első magánhangzója eltér egymástól, a második a mérvadó. Szójegyzékünkben ilyen a 820. *ke-an, kan* (kín. *k'an);* 842. *ke-ai, kai* (kín. *k'ai);* 669. *osu-on* 'kicsi', *oson;* 255. *doro-un*[1] 'pecsét', *dorun.*

Ez utóbbi szabály alól kivétel, ha az első szó végén *i* vagy *u* áll; ilyenkor azok is olvasandók: 813. *ki-u, kiu* (kín. *k'iu);* 179. *χali-u* 'vidra', *χaliu* mong. *qaliγun, qali'un* > ma. *χailun;* 118. *su-an* 'kócsag', *suan,* ma. *suwan;* 607. *šu-e* 'igaz, egyenes', *šue,* ma. *šuwe.*

A szójegyzék Ming-kori szerzője alkalmi *fan-c'ie*-ket is gyártott néha; ezekre különösen kell ügyelnünk. Ilyen a 89. tételben előforduló [127]-es szójel, amelyet tévesen *'o=lin*-nak ír át (jelentése: 'évszak, idő'), de helyesen *eri*-nek olvasandó, azaz szóvégi *n* nélkül, minthogy szójellel van dolgunk: vö. II, 1. Az írásjegy szabályosan fordul elő a négy évszak nevében: 73. *nie=nien 'o=lin* 'tavasz', *nienie eri* (a szóvégi *n* jelölése mindkét szóban helytelen), ma. *niyengniyeri;* 74. *ču=a 'o=lin* 'nyár', *jua eri,* ma. *juwari;* 75. *pu=lo 'o=lin* 'ősz', *bolo eri,* ma. *bolori;* 76. *t'u=e'o 'o=lin* 'tél', *tue eri,* ma. *tuweri.* A szójelet azonban ezenfelül még teljesen idegen, etimológiailag vele össze nem tartozó szavakban is felhasználták: 517. *'o=lin-'o* 'lélekzet, életerő'. Ha figyelmen kívül hagyjuk a kifogásolt, helytelen szóvégi *-n*-et, a szó nehézség nélkül elolvasható *eri-ge* alakban, és természetesen egyeztethető a ma. *ergen* 'ua.' < **eri-gen* szóval (a Grubetől javasolt *oori* 'folyadék' nem tartozik ide). A Ming-kori szerző még itt sem állt meg, hanem szójelünket *fan-c'ie*-ként is felhasználta: 46. (és 176., 177.) *me=t'e-'o=lin* 'tenger', a szó *mede-ri*-nek olvasandó (dzsürcsi helyesírása: *mede-eri);* 768. (és 769., 827) *čo-'o=lin-mei* 'rámutatni, jelenteni', *jo-eri-mei,* azaz *jo-ri-mei,* ez azonos a ma. *jori-* ige *-me* végű adverbium verbale-jával.

[1] Ezek a esetek igen tanulságosan a szójelek Kin-kori kiejtésére vonatkozóan adnak felvilágositást, mert pl. a jelen esetben az derül ki belőlük, hogy a [43] *wo=su, osu* szójel második magánhangzója még *u* éppúgy, mint a korai mandzsu bizonyos ilyen típusú szavaiban. A [668] *to-lo, doro* semmi meglepőt nem tartalmazna, hiszen második magánhangzója a Kin-korban is az volt, mint ma a mandzsuban, új benne mégis az, hogy ez a bizonyos *o* a Ming-korban, egyelőre ismeretlen okokból, bizonyos ideig, bizonyos nyelvjárásokban *u*-nak hangzott.

A *fan-c'ie* rendszerrel kapcsolatos helyesírási problémák közül említenünk kell még kettőt, a szótaghatáron szórványosan jelentkező geminálást és bizonyos velaris : palatalis hangok közti különbségtevést.

Egyes, igen ritka esetekben, amikor két írásjegy találkozik, a két magánhangzóközti mássalhangzót mindkét szótag jelöli; az első a szótag végén, a második a szótag kezdetén. Ilyen a 346. *po-yang* 'gazdag', *bai-yan* (tkp. *bay-yan);* 807. (és 824.) *ko-le-ki* 'szokás, törvény', *ger-re-gi,* ma. *geren;* a 375. *šen-na-la* 'bánkódni', *šin-na-ra,* ma. *sinaγan* 'gyász' < **sina-*. Az utóbbi típust csak fenntartással soroljuk ide, tekintettel a szótagjelek szóvégi *-n*-je körül mutatkozó problémák miatt; lehet ugyanis, hogy ez az *-n* nem mindig hangzott a szójegyzék közép-mandarin nyelvjárásában, s helyette esetleg naso-oralis magánhangzót ejtettek, mint bizonyos mandarin nyelvjárásokban még ma is.[1] A geminálás mindenképen helyesírási sajátság, amelyet jelölnünk kell, de belőle messzebbmenő nyelvészeti következtetéseket nem vonhatunk: a *bay-yan, ger-re-gi χaχ-χa* tehát végeredményben *bayan, geregi, χaχa* alakot képviseli.

A kínai átírás, mint láttuk (I, 3), nem tesz különbséget idegennyelvi *o* és *ö*, *u* és *ü* között. A mandzsu, valamint a mandzsu nyelvtörténet alapján a dzsürcsiben is számíthatunk, ilyen különbségtevésre csak az a kérdés, hogy a dzsürcsi helyesírás jelöli-e ezt a velaris: palatalis eltérést a maga eszközeivel is, vagy, esetleg a kínai mintaképet követve, ez esetben is semleges megoldással elégedett meg. Sajnos, anyagunktól megnyugtató feleletet nem várhatunk, minthogy maga a szójegyzék a nyelvet tökéletlenül ismerő szerzőtől származik (I, 5); hiba volna bizonytalan vallomásából a helyesírás ilyen finomságaira bármilyen irányban is következtetni. Mindenesetre megemlítjük, hogy a [87] *kung* olyan kínai szók átírására szolgál, amelyek az I. kategóriába tartoznak, tehát szóvégük *-ung* (a szójegyzék 300. tételében a 'herceg' jelentésű szó, továbbá az I. okmányban az 'adó' értelmű szó (Rüd. 2163. és 2168. írásjegye). Ugyanakkor az [553] írásjegy az *-üng* végű szavak átírására szolgál (III. kategória); megjegyzendő, hogy a kétféle írásjegy használata csak az *u:ü* különbségére vonatkozhatik, mert — kínai szavakról lévén szó —

[1] A problémát elsősorban a szójegyzék anyaga veti fel. Számos esetben szóvégi *-n*-et találunk olyan helyzetben is, amikor azt a dzsürcsi teljes *-n*-tő segítségével az erőltetés veszedelme nélkül nem magyarázhatjuk meg. Nem egyszer pedig a kínai szóvégi *-n* egyszerűen a kifogástalan dzsürcsi olvasat útjában van: 257. *sa-pen-ha* 'evőpálcikák', *sabu(n)-χa;* vö. ma. *sabqa* < ** sabu-qa* < ** sarbu-qa*, g. *šarbi, šarbuj, sarbuj,* ol, *saibū,* or. *sapui, š'apui,* mgr. *čarpu, čarpo, sarpo,* dahúr *sarp'ā* > szolon *sarpa;* vö. gilják *čavky, čafk, safg, r'afg* 'ua.' (Grube, Gilj. Wörterb. 77, Jakobson: American Arthropologist XLIV, 613). Ebből és ezekhez hasonló esetekből arra kell következtetni, hogy a kínai szóvégi *-n* nem mindig hangozhatott. Ha így áll a dolog, akkor menten érthető, miért találunk szójegyzékünkben olyan dzsürcsi szójeleket, amelyeknek *-n*-es és *-n* nélküli kettős olvasatuk van, mint az [52] *pen* és *pu;* a valóságos értéke ennek az írásjegynek *bu.* Minthogy a szóvégi *-ng*, mint mondottuk, ebben a kínai nyelvjárásban *-n*-nek hangzott, várható, hogy az *-ng*-vel kapcsolatban is felmerül ez a probléma. És valóban, a [310] *ting* a 126. *či-ting-K'u* 'tüzelő', *jik-di-ku* szavában csak *di* szótagot képviselhet; a [145]-ös írásjegy *sa* és *šang* olvasata, többek közt, hasonló okokra vezethető vissza. A legrégibb mandzsu emlékek anyagát ebből a szempontból még nem vizsgálták meg, de alighanem érdekes további útbaigazítást kaphatnának innen is, mint arra a *Tongki fuqa aqô χergeni bitxe* c. mű *Wali* adatából következtethetünk, amely a kínai *Wan-li*-t (az egyik Ming-császár neve) írja át. Vö. W. Fuchs i. m. 54. De a kérdés megfogható kínai oldalról is. A mai északi mandarin nyelvjárások egész sorában naso-oralis vagy éppen oralis magánhangzót találunk az egykori szóvégi *-n* helyén; vö. B. Karlgren, Etudes sur la phonologie chinoise 753—93.

a szókezdő stb. változatlan. Viszont nem hallgathatjuk el, hogy a dzsürcsi szavak átírására szolgáló [98] és [663] írásjegyek közt, amelyek egyaránt *hung* szótagot írnak át, hasonló különbséget a rendelkezésre álló példák alapján megállapítani nem lehet.

Ami a dzsürcsi írásjegyek dzsürcsi nyelvű olvasatainak latin betűs átírását illeti, a következő eljárást tartottam a legcélravezetőbbnek. A szójeleket alkotó szótagokat egy szóba írtam, mindenegyes szótagjelet külön egységként kezeltem; ha a szótagjel többtagú, azt szintén egybeírtam. Az alapszóhoz tartozó képzőket és ragokat az áttekinthetőség végett — egyben a rokon területeken kialakult gyakorlatot is követve — kötőjellel kapcsoltam a tőszóhoz és egymáshoz.

A részleteket illetően a filológiai átírás elvét tartottam szem előtt, tehát *g*, *d*, *b*-t írtam a megfelelő zöngétlen médiák helyett, a *t*, *č* zöngétlen aspiráltakat jelent; vö. I, 2. Filológiai átírásban a dzsürcsi anyag könnyebben is kezelhető, de a vele elsősorban összetartozó, hasonló átírásban rendelkezésre álló mandzsuval könnyebben is hasonlítható. Innen származik az az igyekezetem is, hogy dzsürcsi átírásomban a mandzsu átíráshoz próbáltam igazodni addig a határig, ameddig anyagom azt tárgyilag is megengedte. Megtartottam ez okból a dzsürcsiben is a *q*, *k*, *χ*, *x*, *g*, *γ* jelölést azzal, hogy az utóbbi a mandzsuban is, a dzsürcsiben is elsősorban velaris zöngés zárhangot jelöl, nem pedig spiranst. Megtartom szó elején a *ya*, *ye* helyett a *wa*, *we* átírást, a félhangzó *j*-t egyszerűen *i*-vel jelölöm; az említett okoknál fogva jelöletlenül hagyom az *ö*-t és *ü*-t, illetőleg helyettük egyelőre *o*-t és *u*-t írok.

6. Röviden áttekintettük azokat a fontosabb problémákat, amelyeket a Ming-kori szójegyzék, a 'kis' dzsürcsi írásnak jelenleg ismert egyetlen kulcsa, a dzsürcsi írásjegyek dzsürcsi nyelvi értékeinek meghatározása körül felvet. Végezetül még egy kérdésről kell szólnunk, melyet különben előljáróban jeleztünk, s amelyből voltaképen kutatásainkban is kiindultunk: Miért van Grube I. indexe szerint egy- és ugyanazon dzsürcsi írásjegynek egynél több olvasata? Mi az oka annak, hogy Grube II. indexében egy- és ugyanazon olvasatnak több, sőt számos dzsürcsi írásjegy felel meg?

Az első kérdésre egyszerű a felelet. Az I. index mindenegyes dzsürcsi írásjegyének csak egy dzsürcsi írásjegy felel meg. Az állítólagos kettős, sőt hármas olvasatok egy része grafikai természetű tévedésekre vezethető vissza, más része viszont a dzsürcsi és a hozzájuk tartozó kínai írásjegyeknek hibás azonosításából keletkezett. Ezek kiküszöbölése után nem marad egyetlenegy olyan dzsürcsi-írásjegy sem, amelynek egynél több olvasata volna.

A második kérdés megoldása már bonyolultabb. Az egy-egy kínai átírásos kiejtéshez tartozó dzsürcsi írásjegyek számát bizonyos fokig csökkenthetjük a grafikai tévedések és a hibás azonosítások kiküszöbölésével. Tovább apad ez a szám, ha a kínai hanghelyettesítések kétértelműségeit elhárítjuk. A még megmaradó többlet-írásjegyek egy része bizonyára a helyesírás megzavarodásával magyarázandó: egytagú szójeleket (hibásan?) szótagjelekként alkalmaztak a kései Ming-kori forrásban. Úgy látszik, még mindig számolhatunk egy utolsó töredékkel, amely a fenti okok egyikével sem küszöbölhető ki. Ezekkel kapcsolatban nem háríthatjuk el azt a gondolatot, hogy a 'kis' dzsürcsi szótagjelek egy része úgy keletkezett, hogy a bonyolultabb 'nagy' dzsürcsi írás szójeleinek egy részét kettéosztották[1]. Legalább is ilyesmire következtethetünk néhány olyan meglepő esetből, amikor bizonyos dzsürcsi szavak mindkét szótagjele csak egyszer, csak ugyanabban a szóban fordul elő. A 118. tétel *yi-le-ha* 'virág' szavát alkotó [20] *yi-le*, azaz *il* és [363] *ha* írásjegye (értéke *χa*) csak ebben a szóban ismeretes. Az eset annál különösebb, mert a dzsürcsi *il-χa* a mandzsu *ilχa*, *ilγa* 'virág' szóval együtt világos származék az *ila-* 'virágzani' szóból, tehát természetesen kínálkozott volna a hasonló funkciójú, gyakran használt *ha* szótagok egyike. Ugyanígy csak egyszer, egy szóban találkozunk a 38. *pu-huo* 'föld' [329] *pu* és [431] *huo* írásjegyével is.

Ebben a kérdésben, néhány más függőben maradó problémával együtt csak akkor láthatunk tisztábban, ha a Ming-kori szójegyzéknél gazdagabb és megbízhatóbb forrásokra támaszkodhatunk kutatásainkban, és nem utolsó sorban, amikor majd a még ismeretlen 'nagy' dzsürcsi írásról is legalább annyit tudunk, mint ma a 'kis' dzsürcsi írásról.

[1] Ez a gondolat nem összeegyeztethetetlen a 'nagy' kitaj írás ma feltehető rendszerével sem; végeredményben ez az írás a 'kis' dzsürcsi írás prototípusának tekintendő. Lo Čen-yü a kitaj feliratokról szóló híres művében (vö. T'oung Pao XXXV, 48) kétségbevonja azt az általánosan elfogadott nézetet, hogy a 'kis' kitaj írás azonos volna az uigúr írással. Véleménye szerint a 'nagy' kitaj írás tulajdonképen kínai írásjegyeknek módosított átvételei (ezek tehát megfelelnének a mi szójeleinknek). A 'kis' kitaj írás ezzel szemben szintén kínai írásjegyek módosított változatai és átvételei, azonban nem játszanak önálló szerepet a kitaj írásban, hanem az előbbi ideogrammokhoz (szójelekhez) járulnak, tehát képzők, ragok stb; lényeges mozzanat: ezeket az utóbbi jeleket az ideogrammokkal egybe is írják. Lo Čen-yü nyilván téved, amikor a kitaj szótagjeleket azonosítani akarta a 'kis' kitaj írás jegyeivel, de abban bizonyára igaza van, hogy a 'nagy' kitaj írás bonyolult jelei elemezhetők, és a 'nagy' kitaj írásjegyek magva a szójel, a vele egybeszerkesztett további elemek viszont voltaképen szótagjeleket képviselnek.

A tárgyalt fontosabb dzsürcsi és kínai írásjegyek jegyzéke.

[9] 丘	[144] 尤	[315] 朿	[537] 芳	(548) 即
[20] 于	[145] 兄	[319] 卒	[542] 伐	(1476) 縛
[22] 兮	[158] 勿	[322] 夆	[548] 羊	(1532) 子
[27] 女	[163] 育	[325] 叏	[553] 耒	(1612) 罪
[27a] 戈	[168] 尾	[327] 炎	[560] 羊	(1849) 縛
[36] 丈	[169] 土	[329] 反	[561] 条	(1922) 幹
[43] 冬	[173] 右	[342] 矢	[567] 左	(2115) 斡
[47] 勿	[182] 卒	[349] 吏	[569] 孟	(2163) 公
[56] 兮	[188] 友	[352] 夬	[570] 盂	(2168) 貢
[71] 夕	[201] 矢	[363] 支	[571] 盂	(3032) 亦
[81] 卞	[206] 夂	[369] 元	[577] 卦	(3440) 禮
[82] 卞	[208] 夬	[371] 无	[578] 戠	(3560) 林
[87] 王	[236] 糸	[378] 弓	[583] 舍	(3581) 令
[98] 禾	[250] 日	[393] 并	[598] 保	(4193) 牌
[102] 米	[258] 岸	[397] 用	[602] 犹	(4197) 排
[104] 匀	[260] 片	[406] 求	[606] 玫	(4911) 體
[111] 朱	[280] 戈	[410] 东	[613] 奋	(5468) 赤
[116] 件	[282] 尾	[431] 乐	[630] 乘	
[127] 电	[292] 尿	[443] 岸	[660] 東	
[129] 电	[301] 伐	[492] 早	[663] 焉	
[142] 尾	[304] 伎	[527] 岑	[668] 兎	
[142a] 尾	[310] 余	[529] 米		